OQILXON IBROHIMOV

MUSIQA

4-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 6-nashri

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi
vazirligi nashrga tavsiya etgan

G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2017

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

UO‘K 372.878(075)
KBK 85.31ya71
I-32

Taqrizchilar:

G. Dadabayeva – Respublika ta’lim markazi “Musiqa, san’at, mehnat ta’limi, jismoniy kamolot va salomatlik” bo‘limi bosh metodisti;

O. Abdullayeva – O‘zDK “Bastakorlik va cholg‘ulashtirish” kafedrasi mudiri, professor;

R. Xudoyorova – Toshkent shahar Sirg‘ali tumanidagi 277-maktabning musiqa madaniyati fani o‘qituvchisi.

Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan
ijara uchun chop etildi.

Ibrohimov O.
Musiqa: 4-sinf uchun darslik /Muall.: O. Ibrohimov. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 6-nashri. — T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017.— 112 b.

UO‘K 372.878.(075)
KBK 85.31ya71

© O. Ibrohimov
© G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017

ISBN 978-9943-4798-2-1

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

SO‘ZBOSHI

Aziz o‘quvchi! Har bir xalqning orombaxsh kuy-ohanglari, qo‘shiq-aytimlari, bir so‘z bilan aytganda, milliy musiqasi bo‘ladi. Xalq musiqasi — ko‘p va uzoq asrlik sinovlardan o‘tgan va qalbimizga jo bo‘lgan ma’naviy boyligimizdir.

Xilma-xil cholg‘ularimiz va ularda sadolanib kelayotgan milliy navolarimiz esa ana shu ma’naviy boylikning ajralmas qismidir.

Qo‘lingizdagi darslik sizlarni ana shunday ma’naviy go‘zallik va boyliklardan bahramand etish istagida yozilgan.

Unda xalqimizning turmush tarzi, mehnat faoliyati va turli bayram marosimlari bilan bog‘liq qo‘shiqlari, milliy cholg‘ulari haqidagi ma’lumotlar bilan tanishasiz, noyob kuy-qo‘shiqlarni tinglaysiz, ulardan ayrim namunalarni kuylashga o‘rganasiz. Shuningdek, O‘zbekiston bastakorlari va kompozitorlarining Siz o‘quvchilar uchun ijod etgan qo‘shiqlari bilan tanishasiz!

Darslikda qo‘llangan quyidagi shartli belgilarni eslab qoling:

⊙ — musiqa tinglash

▲ — aytim mashqlari

△ — qo‘shiq kuylash

♫ — nota bilan kuylash

𝄞 — musiqa savodi

📖 — mustaqil o‘qish

?! — savol va topshiriqlar

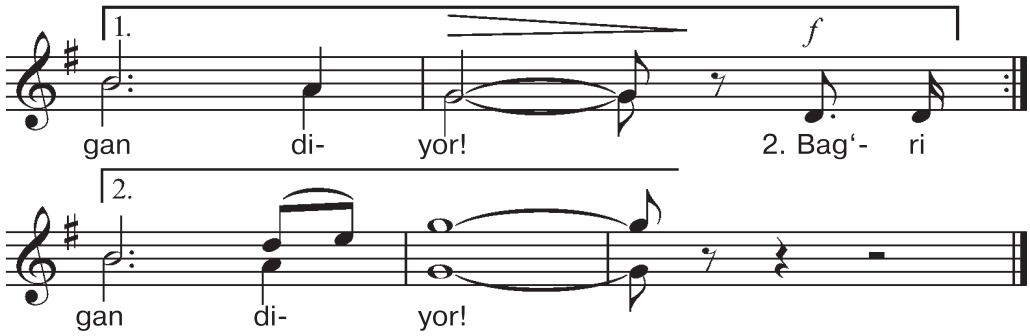
www.idum.uz saytidan yuklab olindi

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT MADHIYASI

Abdulla Oripov — so‘zi

Mutal (Mutavakkil) Burhonov — musiqasi

Serquyosh, hur o‘lkam, elga baxt, najot,
Sen o‘zing do‘stlarga yo‘ldosh, mehribon!
Yashnagay to abad ilm-u fan, ijod,
Shuhrating porlasin toki bor jahon!

N a q a r o t:

Oltin bu vodiylar — jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag‘ri keng o‘zbekning o‘chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo‘r qanot!
Istiqlol mash’ali, tinchlik posboni,
Haqsevar, ona yurt, mangu bo‘l obod!

N a q a r o t:

Oltin bu vodiylar — jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

KUZ

BIRINCHI CHORAK

XALQ AYTIMLARI VA CHOLG‘ULARI

1–2-Mavzu. XALQ QO‘SHIQLARI

O‘zbek xalq og‘zaki ijodiyotining ajralmas qismini qo‘shiq-aytimlar tashkil etadi. Mavzu va mazmun jihatdan xilma-xil bu qo‘shiqlar o‘zida xalq hayoti, turmush tarzini ifoda etadi. Shu bilan birga qo‘shiqlarda odamlarning ona-Vatanga, tabiatga, atrof-muhitga, oila va yor-u do‘stlariga mehr tuyg‘ulari badiiy aks etadi.

Xalq qo‘shiqlari dastlab el orasidan chiqqan dehqonlar, hunarmandlar, xizmatchilar va ziyolilar tomonidan turli vaziyatlarda to‘qilgan. Biroq ko‘p hollarda ularning nomlari bizga noma’lum bo‘lib qolgan, chunki yangi to‘qilgan qo‘shiq, odatda, yozib olinmagan, balki og‘zaki ravishda aytilgan va shu asnoda (yo‘sinda) bir aytuvchidan ikkinchisiga,

otadan o‘g‘ilga, bobolardan nabiralarga o‘tib, omma orasida yoyilgan. Shu tarzda o‘zbek xalq qo‘shiqlari ajdodlardan avlodlarga ma’naviy meros bo‘lib, bizga qadar yetib kelgan.

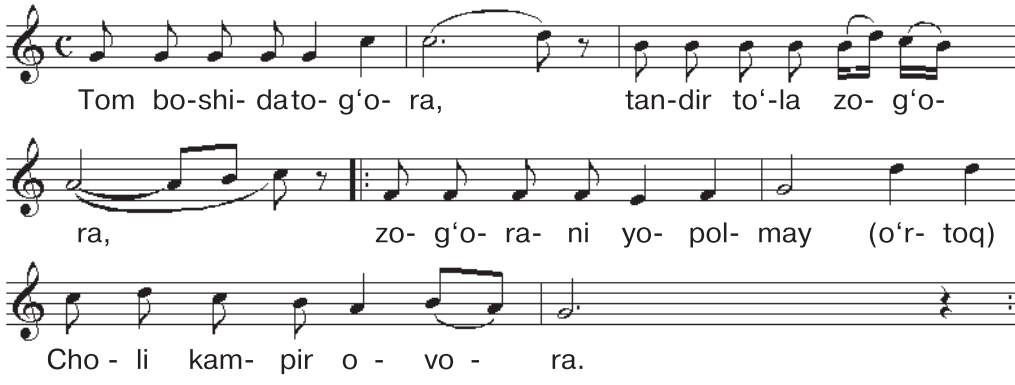
Xalq qo‘shiqlarini aytish vaziyati va mazmuniga ko‘ra “Mehnat qo‘shiqlari”, “Oilaviy (to‘y) marosim qo‘shiqlari”, “Mavsum aytimlari” va “Bolalar qo‘shiqlari” kabi turlarga ajratish mumkin. Bulardan tashqari, madaniy hordiq chiqarish paytida aytishga mo‘ljallangan lapar, yalla va ashula kabi aytimlar xalq orasida keng tarqalgan.

QO‘SHIQ

Qo‘shiqlar ko‘proq 7 yoki 8 bo‘g‘inli she’riy bandlar asosida (jo‘rsozlarsiz) aytiladi. Bunda bandlar orasida takrorlanib turuvchi maxsus naqarot misralari bo‘lmaydi.

OH, LAYLI

Chaqqon, quvnoq

Bolalarning “Tomdan tarasha tushdi”, “Olatoy”, “Chuchvara qaynaydi” singari aytimlari ham qo‘shiq janriga misol bo‘lishi mumkin.

TOMDAN TARASHA TUSHDI

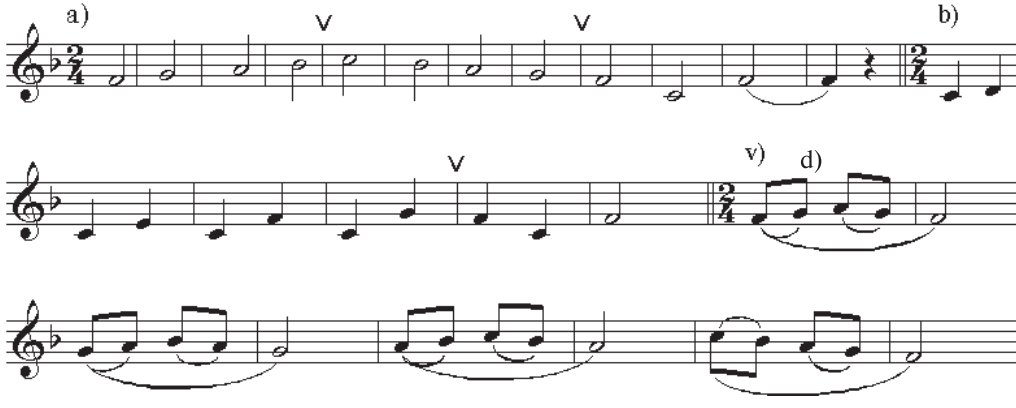
O‘rtacha

Qo‘shiq namunalarini kasbiy musiqa ijodkorlari bo‘lgan bastakor va kompozitorlar ham to‘qiydilar. Bunda ular xalq an’analariga ijodiy tayanadilar. Kompozitorlar qalamiga mansub qo‘shiqlar, xalq qo‘shiqlaridan farqli o‘laroq, ko‘p ovozli bo‘lishi, ya’ni ikki, uch va hatto to‘rt ovozda kuylash uchun mo‘ljallangan bo‘lishi mumkin. Shu bois bu kabi qo‘shiqlar ko‘pchilik tomonidan jamoa (xor) bo‘lib kuylanadi. Kompozitor Nadim Norxo‘jayevning “Shaftoliga savolim” (Po‘lat Mo‘-min she’ri) qo‘shig‘i xalq qo‘shiqlari singari yetti bo‘g‘inli she’riy bandlar asosida kuylanadi. Shu bilan birga unda cholg‘u jo‘rnavozligi ham qo‘llaniladi.

Ushbu qo‘shiqni o‘qituvchingiz yordamida kuy-lashga o‘rganing. Buning uchun dastlab quyidagi mashqlarni aytib, ovozingizni sozlab oling:

▲ **Aytim mashqlari.**

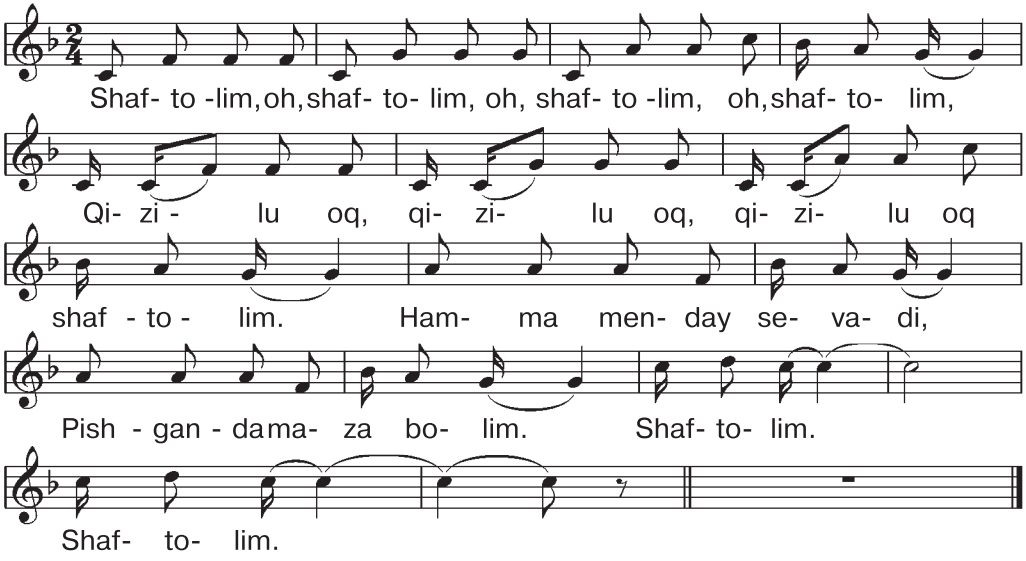

△

SHAFTOLIGA SAVOLIM

P. Mo‘min she’ri **N. Norxo‘jayev** musiqasi

Quvnoq

Shaftolim, oh, shaftolim, (oh),
Qizil-u oq shaftolim.
Hamma menday sevadi,
Pishganda maza bolim,
Shaftolim...

Asta aytib beraqol,
Seni topgan qay olim?
Indamadi shaftolim,
Qiyin ekan savolim,
Shaftolim.

ODDIY MUSIQA SHAKLLARINI ESLASH. BAND SHAKLI

Har bir musiqa asari muayyan tuzilishga ega bo‘ladi. Uning ana shu tuzilishi esa musiqa shakli deb ataladi. Musiqa shakllari asarlarning qaysi janrda yaratilganligi va katta-kichikligiga qarab turlicha bo‘ladi. Eng oddiy musiqa shakllarini xalq qo‘shiqlarida uchratish mumkin.

Xalq qo‘shiqlari, odatda, band shaklida bo‘ladi. Bu shakl to‘rt she’riy misra va unga uyg‘un etilgan to‘rt kuy tuzilmasidan tarkib topadi. Bunga yuqorida ko‘rib o‘tilgan “Oh, layli” qo‘shig‘i misol bo‘lishi mumkin. Shuningdek, xalq musiqa ijodida naqarotli band shakli ham ko‘plab uchraydiki, bunda she’riy misralari o‘zgaruvchan har bir band orasida kelgan naqarot o‘zgarmasdan takrorlanib turiladi. Bunday shakllar asosan yalla janri aytimlariga xosdir.

?! 1. Xalq qo‘shiqlarining qanday turlarini bilasiz?
2. “Shaftoliga savolim” qo‘shig‘ining mualliflarini ayting.
3. “Shaftoliga savolim” qo‘shig‘ini yod oling.

3-Mavzu. MEHNAT QO‘SHIQLARI

Mehnat qo‘shiqlari — xalq tomonidan yer haydash, hosil yig‘ish, tegirmon tortish, ip yigirish kabi jarayonlarda ijod etilgan va kuylangan.

Bajarilayotgan mehnat turiga qarab mazkur aytimlarni chorvadorlik, dehqonchilik va hunarmandchilik qo‘shiqlari kabi guruhlarga ajratish mumkin.

Xususan, dehqonchilik qo‘shiqlari ham o‘z mavsumiga qarab turlicha bo‘lgan. Chunonchi, yer haydash paytida “Qo‘sh haydash” (Qo‘shchi qo‘shig‘i) kuylangan bo‘lsa, hosilni yig‘ib olishda “O‘rim qo‘shig‘i” aytilgan. “Xo‘p hayda” qo‘shig‘i esa xirmon yanchishda kuylangan.

Hunarmandchilik qo‘shiqlari gilam to‘qish, do‘ppi tikish, charxda ip yigirish paytida aytilgan:

URCHUQ

Kompozitorlarning qo‘shiqlarida ba’zan she’r bandlaridan so‘ng naqarotlar ham qo‘llaniladi. Jumladan, kompozitor Xurshida Hasanovaning “Bolalik” qo‘shig‘i shunday shaklga ega. Bunda qo‘shiqning bandlarini yakkaxon kuylay boshlasa, naqarotini hamma birgalikda aytadi. Ushbu qo‘shiqni siz ham shu tarzda kuylang.

△

BOLALIK

Dilnur she’ri **X. Hasanova** musiqasi

Quvnoq

Qanday go‘zal, shirindir bolalik,
Unda bizlar doimo qolaylik.
Quvonchlarga olamni to‘ldirib,
Ertaklarda yurgandek bo‘laylik.

N a q a r o t:

Quyosh ham nur sochar bizlarga,
Sho‘x-shodon o‘g‘il-u qizlarga.
Osmonning bag‘rida yayraylik,
Bor bo‘lsin bolalik.

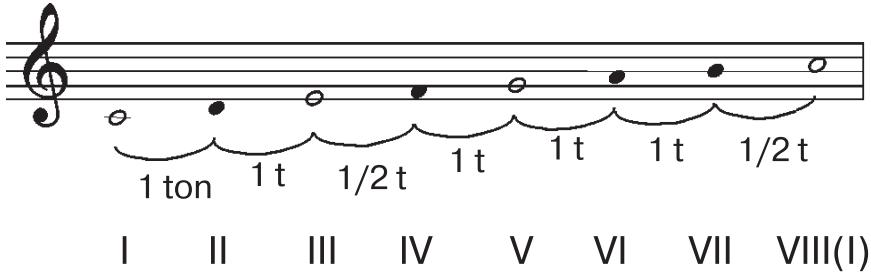
Quvontirib ko‘zlarni o‘ynaymiz,
Tabassumsiz hech kimni qo‘ymaymiz.
Biz bor yerda kattalar zerikmas,
Xursand qilib barchani to‘ymaymiz.

N a q a r o t

DO-MAJOR TONALLIGI

Do-major tonalligining asosiy tayanch pardasi (tonikasi) “do” tovushidir.

Mazkur major tovushqatori “do” pardasidan boshlanib yuqoriga qarab quyidagicha tuziladi:

Yodingizda bo‘lsa, major tovushqatorida yarim tonlar III va IV hamda VII va VIII(I) bosqichlar orasida yuzaga keladi. Shuningdek, I, III va V bosqich tovushlari turg‘un (barqaror), II, IV, VI va VII bosqich tovushlari esa noturg‘un (beqaror)dir. Siz kuylashga o‘rganayotgan “Bolalik” qo‘shig‘i do-major tonalligiga yaqqol misol bo‘la oladi.

♫ **Quyidagi misolni 2/4 takt o‘lchoviga dirijorlik qilib, notalar asosida kuylang:**

JIYDA

P. Po‘latov she’ri **X. Po‘latov** musiqasi

Shoshmasdan

?! 1. Mehnat jarayoniga mansub qanday qo‘shiqlarni bilasiz?
2. “Bolalik” qo‘shig‘ining she’rini yod oling.
3. Do-major tonalligi haqida gapirib bering.

4-Mavzu. LAPAR

Lapar ikki kishi (yoki tarafma-taraf bo‘lgan ko‘pchilik) tomonidan aytishuv tarzida kuylanadi. Bunda taraflar birin-ketin, navbatma-navbat “savol-javob” shaklida qurilgan she’riy to‘rtliklarni kuylaydilar. Xalqimiz orasida mashhur bo‘lgan “Bilaguzuk”, “Qoraqosh”, “Qilpillama” kabi laparlar shunday aytimlar jumlasidandir. Bolalarning “Oq terakmi, ko‘k terak” aytim-o‘yini ham lapar xususiyatlariga ega.

Ba’zan laparlarda raqs xarakteriga ega doira usullari ham qo‘llanib, bu holat goho laparchilarning navbatma-navbat raqsga tushib, aytim kuylashlariga sabab bo‘ladi. Laparlarni bastakor va kompozitorlar ham ijod qiladilar. Bunga kompozitor Mardon Nasimovning quyidagi “Bizdan sizga kim kerak?” aytim-o‘yini misol bo‘lishi mumkin:

⊙ **Bolalar uchun yozilgan lapar qo‘shiqlardan tinglang.**

△ **BIZDAN SIZGA KIM KERAK?**

Y.Qurbonov she’ri **M.Nasimov** musiqasi

Q i z l a r: Qo‘zichoqdek sakrashib-sakrashib,
Dikir-dikir o‘ynaymiz, o‘ynaymiz.
Erkin qushdek yayrashib-yayrashib,
Sho‘x-sho‘x qo‘shiq kuylaymiz,
kuylaymiz.

Oq terakmi, ko‘k terak,
Bizdan sizga kim kerak?
Aytingiz, kim kerak?

B o l a l a r: “Gulchehra kerak”.

Maysazorda jo‘sh urib, jo‘sh urib,
Gijinglagan toychoqmiz, toychoqmiz.
Bir mayizni qirq bo‘lib, qirq bo‘lib,
Yeganlardek inoqmiz, inoqmiz.

Oq terakmi, ko‘k terak,
Bizdan sizga kim kerak?
Aytingiz, kim kerak?

Q i z l a r: “Baxtiyor kerak”.

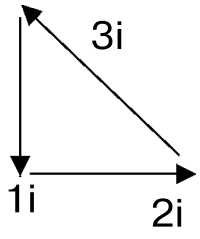
H a m m a: Bog‘chamizning guliga, guliga,
Mehr qo‘yib qaraymiz, qaraymiz.
Baxmal gullar qo‘ynida, qo‘ynida
Kapalakdek yayraymiz, yayraymiz.

3/8 o‘lchovi

3/8 o‘lchovi tez sur’atda ijro etiladigan musiqa asarlarida qo‘llaniladi. Bu o‘lchovning

yuqoridagi “3” raqami bir takt ichida uchta hissa borligini, quyidagi (maxrajdagi) “8” raqami esa bu hissalarning har biri nimchoraktalik cho‘zimga teng ekanligini anglatadi. Bunda uch hissadan birinchi hissa kuchli, ikkinchi va uchinchi hissalari esa kuchsizdir.

3/8 o‘lchovida dirijorlik qilganda o‘ng qo‘l harakati quyidagicha bo‘ladi: “bir” deganda – qo‘l yuqoridan pastga tushadi, “ikki” deganda – qo‘l pastdan o‘ngga tomon harakatlanadi va “uch” deganda – o‘ngdan yuqori tomon ko‘tariladi.

?! 1. Lapar janri haqida gapirib bering.
2. “Bolalik” qo‘shig‘ini to‘liq holda kuylang.
3. “Bizdan sizga kim kerak?” qo‘shig‘ining she’rini yod oling.

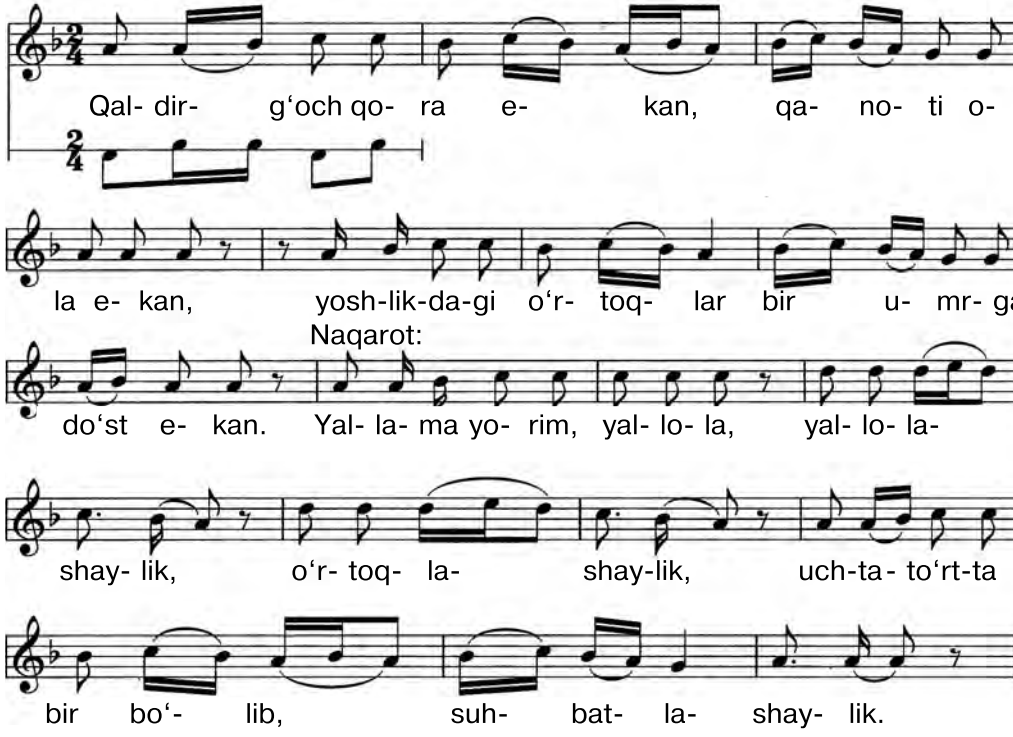
5-Mavzu. YALLA

Yalla ko‘pgina xususiyatlari, jumladan, raqsbopligi, ijroda ko‘pchilik ishtirok etishi bilan laparga yaqin bo‘lgan janrdir. Ammo laparda, eng avvalo, tarafma-taraf aytishuv holati muhim bo‘lgani holda, yallada she’r, kuy va raqsning mushtarakligi nisbatan barqarordir. Shuningdek, yallalar laparlardan farqli o‘laroq, band-naqarot shaklida bo‘ladi. Bunda yallachi (yakkaxon) raqs-o‘yinga tushib bandlarni kuylasa, naqarotni ko‘pchilik birgalikda aytadi. Yallalarda raqsbop doira usullari va turfa cholg‘ulardan iborat ansambl jo‘rnavozligi qo‘llanilishi mumkin.

⊙ **“Yallama yorim” xalq yallasini tinglang.**

YALLAMA YORIM

O‘rtacha tez

𝄞 Qo‘shiq matnida uchraydigan nuqtali notaga e’tibor bering. Notaning o‘ng tomoniga qo‘yilgan bitta nuqta shu nota cho‘zimini yana teng yarmiga oshirishini unutmang:

?!

1. Yalla janri haqida gapirib bering.
2. Yalla janri qaysi jihatlari bilan lapardan farq qiladi?
3. “Bizdan sizga kim kerak?” qo‘shig‘idan olgan taassurotlaringizni gapirib bering.
4. “Bolalik” qo‘shig‘ini yoddan kuylang.

6–7-Mavzu. O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI

Xilma-xil o‘zbek xalq musiqiy cholg‘ularini uch guruhga ajratish mumkin:

1. Torli cholg‘ular.
2. Damli (puflama) cholg‘ular.
3. Zarbli cholg‘ular.

Torli cholg‘ularda tovush hosil etish vositalari turlicha. Jumladan, dutor va do‘mbira sozlari chertib chalinadi. Tanbur torlari esa ko‘rsatkich barmoqqa kiyiladigan maxsus moslama — “noxun” (ma’dandan yasaladi) vositasida chertiladi.

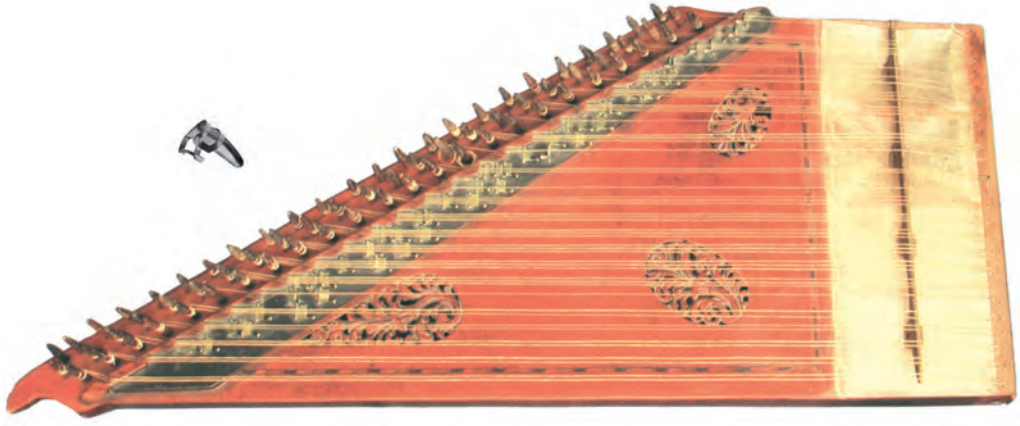

Dutor

Tanbur

Qonun sozi ham barmoqlarga kiyiladigan maxsus noxunlar vositasida tirnab chalinadi.

Qonun

Qashqar rubobi, afg‘on rubobi, ud kabi chol-g‘ular mizrob (mediator) vositasida chalinadi.

Qashqar rubobi

Afg‘on rubobi

Ud

Ud

Torli cholg‘ularni maxsus kamon vositasida ham chalish mumkin. G‘ijjak, qo‘biz, sato ana shunday torli-kamonli cholg‘ulardir.

G‘ijjak

Sato

Qo‘biz

Chang cholg‘usi ikkita cho‘p vositasida urib va chertib (tirnab) chalinadi.

Chang

⊙

AJAM II (taronasi)

O‘rtacha tez

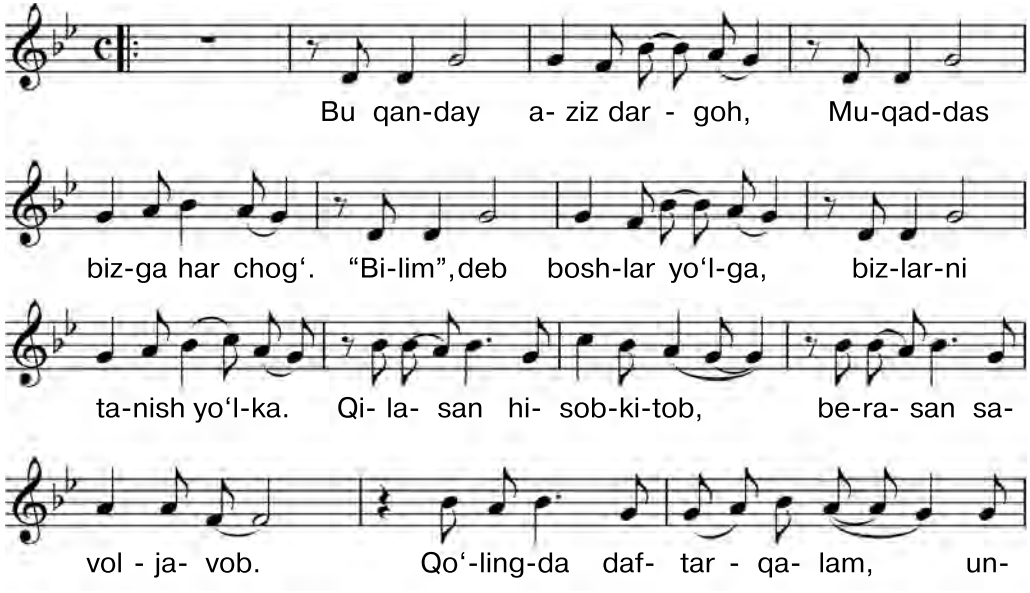

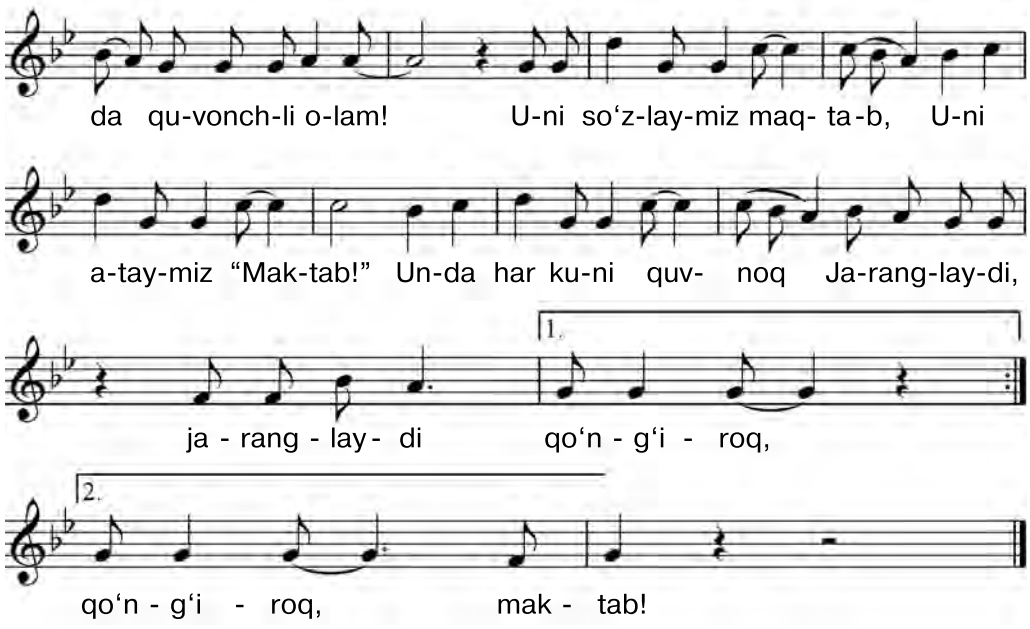
△

MAKTAB

K.Turdiyeva she’ri **J.Abdurahmonov** musiqasi

O‘rtacha tez

O‘quvchi, ustoz yurti,
Uning ishi – “O‘qi, yoz” yurti.
O‘rgatadi do‘stlikka,
Doim to‘g‘riso‘zlikka.

Qilasan hisob-kitob,
Berasan savol-javob.
Qo‘lingda daftar-qalam,
Unda quvonchli olam!

N a q a r o t :

Uni so‘zlaymiz maqtab,
Uni ataymiz – “Maktab!”
Unda har kuni quvnoq
Jaranglaydi qo‘ng‘iroq.

?! 1. Quyidagi nota misolining 3/8 o‘lchoviga muvofiq takt chiziqlarini qo‘ying:

QUVNOQ BOLALAR

H. Muhamedova musiqasi

Sho‘xchan

2. O‘zbek xalq cholg‘ulari necha guruhga bo‘linadi?
3. Torli-chertma cholg‘ularni nomma-nom ayting.
4. Torli-kamonli cholg‘ular nomini ayting.
5. Torli-urma cholg‘uning nomini ayting.

AFG‘ON RUBOBI HAQIDA RIVOYAT

Buxoro xonining husnda tengi yo‘q bir qizi bor ekan. Ammo u uyqusizlikka uchragan, kasalmand ekan. “Qizim o‘lib qolmasmikin?” deb xon kun-u tun g‘amda ekan. Qaratmagan tabibi, boqtirmagan kushnochi qolmabdi. Baribir qiz tuzalmay, ahvoli kundan-kunga battarlashaveribdi. Qizni ertalab Labi Hovuz oldiga chiqarib qo‘yishar, kechasi qasr ichi-ga olib kirishar ekan. Xonning qizi Labi Hovuz

“Xayol”. Musavvir
Alisher Mirzo.

oldida o‘ltirib, bog‘da yurgan tovuslarga tikilib xayol surgani-surgan ekan. Ularni juda yaxshi ko‘rar ekan-da. Tovuslar patlarini yoysa ko‘ngli yorishar, o‘yinga tushishsa quvnar ekan. Doim: “Shu tovuslar so‘zlashib, qo‘shiq aytib, raqsga tushishsa-ku?” – der ekan. Buxoroda yashovchi bir afg‘on yigiti bundan xabardor bo‘lib qolibdi. U qo‘li gul usta bo‘lib, hatto quruq yog‘ochga ham “jon kiritib” yuborarkan. Hunarini ishga solib, tovusga o‘xshagan bir asbob yasabdi. Uni olib xonning saroyiga boribdi. Xonga ro‘baro‘ bo‘lib: “Men qizingizni tuzataman”, — debdi. Xon rozi bo‘libdi. Afg‘on yigit boqqa kirib, qizning yoniga kelibdi-da, o‘zi yasagan tovussimon asbobni chala boshlabdi. Asbobning goh hazin, goh mungli, goh jo‘shqin kuyiga berilib ketgan xonning qizi asta-asta uyquga ketibdi. “Uyqu dardga davo, bemorga shifo”, – deb bejiz aytishmagan. Afg‘on yigit asbobini chalaveribdi, xonning qizi maza qilib uxlayveribdi. Bora-bora afg‘on yigiti uni yaxshi ko‘rib qolibdi. Qizga mehri oshgan sari qo‘lidagi asbobi yanada boshqacharoq bo‘zlayveribdi. “Qizimga nima bo‘ldiykin, bir xabar olay”, – deb boqqa chiqqan xon qizining uyqu og‘ushida, yonidagi afg‘on yigiti esa qo‘lidagi asbobni bo‘zlatayotgan holda ko‘rib:

“Tag‘in qizimning boshini aylantirib qo‘ymasin” – deb o‘ylab, yigitni bog‘dan haydab chiqaribdi. Shu tariqa qiz tuzalib ketibdi. Afg‘on yigitini ko‘p yo‘qlatibdi, topolmabdi. Xon qizining tuzalib qolganini ko‘rib, o‘ziga o‘xshagan xonning o‘g‘liga katta to‘y qilib berib yuboribdi. Afg‘on yigiti qizning ko‘yida[1] o‘zi yasagan asbobni chalib yuraveribdi. U chalganda uyqusizlar uyquga ketibdi, kasallar tuzalibdi. Muhabbati bevaqt xazon bo‘lganlarning dardiga dard qo‘shilibdi.

Shu-shu afg‘on yigiti yasagan asbob “Afg‘on rubobi” deb ataladigan bo‘libdi.

(**“O‘zbek asotirlari, hikmatlari, rivoyatlari”** kitobidan.)

8-Mavzu. DAMLI VA ZARBLI CHOLG‘ULAR

An’anaviy xalq bayramlari, sayil va to‘y marosimlarini karnay-surnay sadolari-yu doira-nog‘oralarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Zero, bu cholg‘ular eng avvalo shodiyona kunlar darakchisi sifatida xalq ma’naviy hayotidan o‘rin olgan.

Surnay

Karnay

[1] Ko‘yida – ishqida.

Doira

Nog‘ora

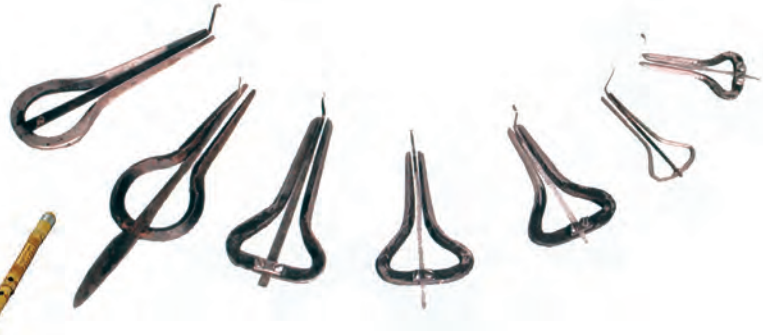
Bulardan tashqari, yana nay, qo‘shnay, sibiziq, bulamon, changqo‘biz kabi damli (puflama) cholg‘ular ham bor.

Nay

Qo‘shnay

Changqo‘biz

Sibiziq

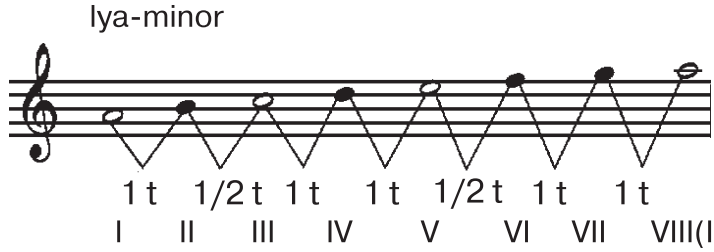

Bulamon

⊙ **Damli va zarbli cholg‘ular ijrosida kuylar tinglang.**

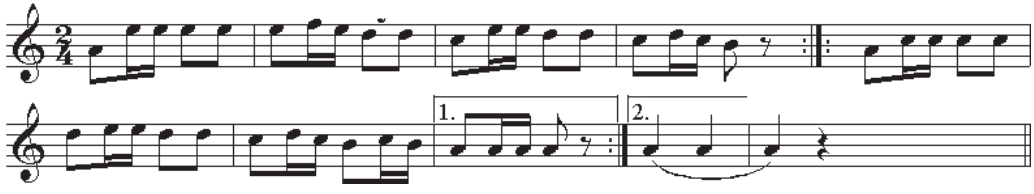
Minor tovushqatori

Minor tovushqatori major kabi turg‘un va noturg‘un bosqich tovushlaridan tarkib topadi. Minorda ham turg‘un tovushlar I, III va V bosqichlarga, noturg‘un tovushlar esa II, IV, VI va VII bosqichlarga to‘g‘ri keladi.

Shu bilan birga, minor tovushqatorining major tovushqatori tuzilishidan muhim farqli jihatlari ham bor: minor tovushqatorida yarim tonlar II va III hamda V va VI bosqichlar orasida yuzaga keladi.

O‘rtacha tez **la-minor**

?!

1. O‘zbek xalq qo‘shiqlari haqida nimalarni bilasiz?
2. Torli cholg‘ular nomini ayting.
3. Damli cholg‘ular nomini ayting.
4. Qanday zarbli cholg‘ularni bilasiz?

DOIRA

Qadim-qadim zamonlarda bir mamlakatning savdogarlari savdo qilish uchun safarga chiqishibdi. Yo‘llari Cho‘li Malikdan o‘tar ekan. Yo‘l yurib, yo‘l yurish-sa ham oz emas, mo‘l yu-rishib, Cho‘li Malikning qoq o‘rtasiga borib qolishibdi.

Bir payt g‘amlagan suvlari tamom bo‘lib qolibdi. Suv-sizlikdan birin-ketin sulayishib, yotib qolishibdi. Kuch-quvvatlari ketib, turib yurishga aslo madorlari qolmabdi. Karvonda bir yigit ham bor ekan. U o‘zining meshidagi oxirgi suvni safardoshlari og‘ziga tomchilab-tomchilab quyibdi. Odamlar biroz o‘zlariga kelishibdi-yu, baribir issiq hamda chanqoqlikdan yo‘lga tusha olmabdilar. Shunda boyagi yigit o‘ylab-o‘ylab, suvdan bo‘shagan meshini yorib, aravaning g‘ildiragiga tarang qilib tortibdi. Shundan keyin oftobga qaratib qo‘yibdi. So‘ngra uni taka-tumlata boshlabdi. Ovoziga mahliyo bo‘lib qattiqroq taka-tumlatibdi. Bora-bora uni shunchalik ura boshlabdiki, asbobning ovozi butun cho‘lni larzaga keltiribdi. G‘ayritabiiy bu ovozdan odamlar ham o‘zlariga kelib, g‘imirlay boshlashibdi. Ularda kuch-quvvat, xatti-harakat paydo bo‘libdi. Ovoz

[1] Barxan – sahrolarda shamol ko‘chirib yuradigan qumtepalar.

barxandan barxanga[1] o‘tibdi, tepalikdan tepalikka ko‘chibdi. Oxiri shu cho‘lning narigi chetida ketayotgan boshqa karvondagilarning qulog‘iga ham yetib boribdi. Karvondagilar: “Karvon halokatga uchrabdi, bo‘lmasa bunaqa ovoz chiqarmasdi. Yordamga chaqiryapti, bormoq kerak”, — deb ularning oldilariga yetib borishibdi. Suv berib, falokatga uchragan savdogarlarni o‘zlari bilan birga savdoga olib ketishibdi. Shu-shu doira “baka-baka-bum, baka-baka-bum” deb ovoz chiqara boshladimi, odamlarda tetiklik, dadillik, jasurlik kayfiyatlari uyg‘onarkan.

(**“O‘zbek asotirlari, hikmatlari, rivoyatlari”** kitobidan.)

IKKINCHI CHORAK

BAYRAM VA MAROSIM QO‘SHIQLARI

1-Mavzu. BAYRAM VA MAROSIM QO‘SHIQLARI

O‘zbek xalqining uzoq o‘tmishi davomida bayram tusini olgan ko‘plab marosim, sayil va turli o‘yinlar shakllangan. Xususan, beshik to‘yi, sunnat to‘yi, muchal to‘yi, nikoh to‘yi, ko‘pkari-uloq musobaqa o‘yini, dor o‘yini kabi tomosha va sayillar shular jumlasidandir. Ommaviy bayram va marosimlarning o‘tkazilishi aksariyat kech kuz mavsumiga to‘g‘ri kelgan va u yangi mehnat mavsumi bo‘lgan erta bahorga qadar davom etgan. Chunki, aynan shu pallada dehqonlar yig‘im-terim ishlarini tugatgach, hordiq chiqarish uchun vaqt ko‘proq bo‘lgan.

Ushbu ommaviy tadbirlarni o‘tkazishda musiqa muhim o‘rin tutadi. Jumladan, surnay, karnay va nog‘ora-yu doira cholg‘ularidan iborat ansambl sadolari tantanavor yangraydi. Bu cholg‘ular bir vaqtning o‘zida ham badiiy tinglov, ham jarchilik vazifasini bajaradi. Karnay va surnay sadolari aholini tantana, bayram boshlanganligidan xabardor etsa, ansambl ijrosidagi jozibali kuy-navolar shodlik tuyg‘ularini ifoda etadi.

Har bir tomoshaga oid maxsus ijro etiladigan kuylar ham yuzaga kelgan. Masalan, dor o‘yini va

qo‘g‘irchoqboz tomoshalari “Dorbozi”, “Duchava”, “Charx” nomli kuy sadolari ostida ko‘rsatilgan.

Masxaraboz va qiziqchilarning chiqishlarida, shuningdek, “Ot o‘yin”larida “Az-az”, “Yuz bir”, “Ot eroni”, “Norim-norim” kabi kuylar yangragan.

Shu bilan birga xalq sayillari, bayramlari va to‘y marosimlarida qo‘shiq va ashulalar ham kuylangan.

⊙ **“Charx II” nomli kuyni tinglab, uni tavsiflab berishga harakat qiling.**

CHARX II

Ildam

▲ Ovoz sozlash mashqlarini bajaring.

Shoshmasdan

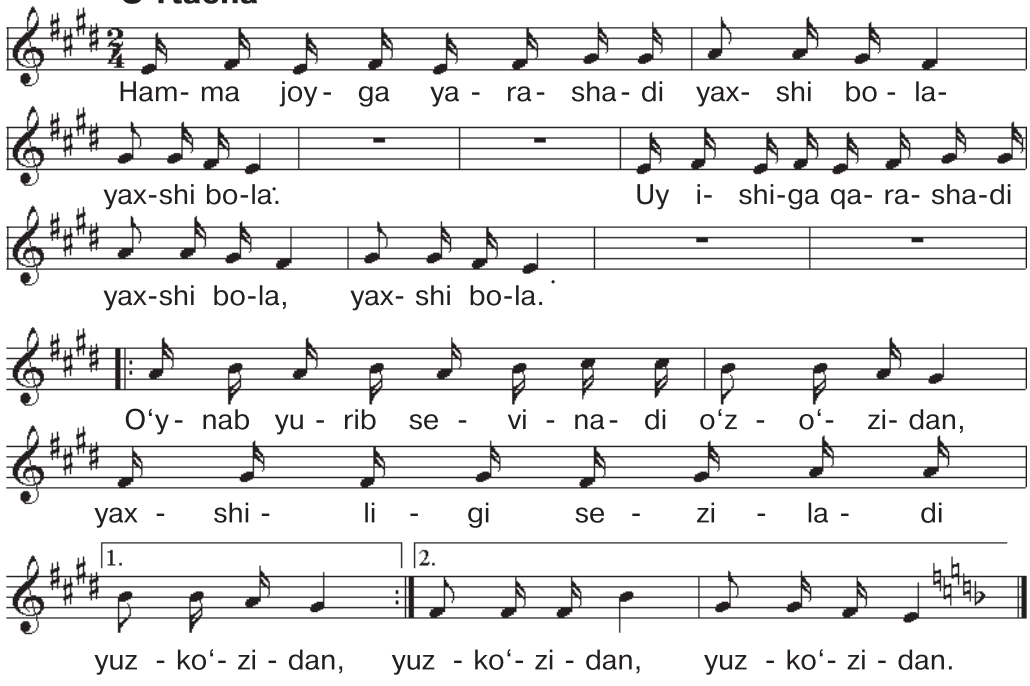

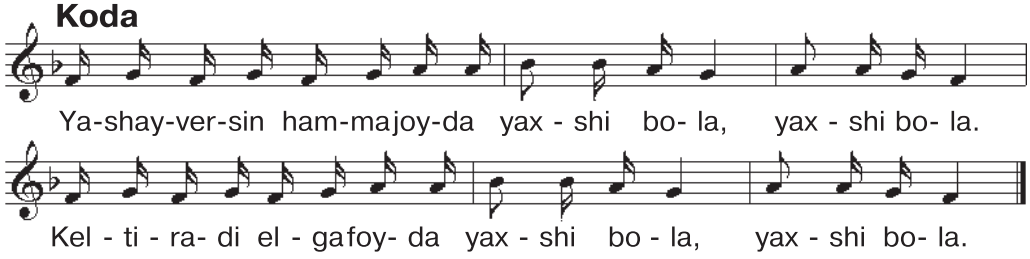
△ “Yaxshi bola” qo‘shig‘ini bandma-band kuylashga o‘rganing.

YAXSHI BOLA

P. Mo‘min she’ri **N. Norxo‘jayev** musiqasi

O‘rtacha

Maktabidan qolmaydi kech,
Yaxshi bola-yaxshi bola.
Ikki baho olmaydi hech,
Yaxshi bola-yaxshi bola.
Ish buyursang deydi kulib:
“Xo‘p bo‘ladi”, “xo‘p bo‘ladi”,
Sheriklari — o‘rtoqlari
Ko‘p bo‘ladi, ko‘p bo‘ladi.

Yashayversin hamma joyda
Yaxshi bola-yaxshi bola.
Keltiradi elga foyda
Yaxshi bola-yaxshi bola.

?! 1. “Yaxshi bola” qo‘shig‘ining nota yozuvida uchraydigan qaytarish belgisini aniqlang.
2. Qo‘shiq she’rini yod oling.

2–3-Mavzu. TO‘Y MAROSIMI QO‘SHIQLARI

To‘y — “o‘z nomi bilan yaqin do‘st-yor, qarindosh-urug‘ diydoriga, shirin-shirin taomlarga, yaxshi kuy va qo‘shiqqa, kurash-u ko‘pkari tomoshasiga, bayram shodiyonasiga, kulgi va quvonchga to‘yishdir”[1].

[1] Mahmud Sattor. “O‘zbek udumlari”. T.,Fan. 1993-yil. 113-bet.

To‘y marosimlarida musiqa muhim o‘rin tutadi. Bunda ham cholg‘u musiqa, ham qo‘shiq aytimlari namoyon bo‘ladi. Jumladan, to‘y marosimlarida karnay, surnay va nog‘oralardan iborat ansambl ijrosida sadolangan (taralgan) kuylar aholiga to‘y boshlanganligidan xabar beradi va ayni paytda, tinglovchida tantanavor bayram kayfiyatini uyg‘otadi, raqs o‘yinlariga chorlaydi hamda unga jo‘r bo‘ladi.

To‘ylarda, odatda, “Navo”, “Navo Charxi”, “Begi Sulton” singari kuylar ijro etiladi.

SURNAY NAVOSI

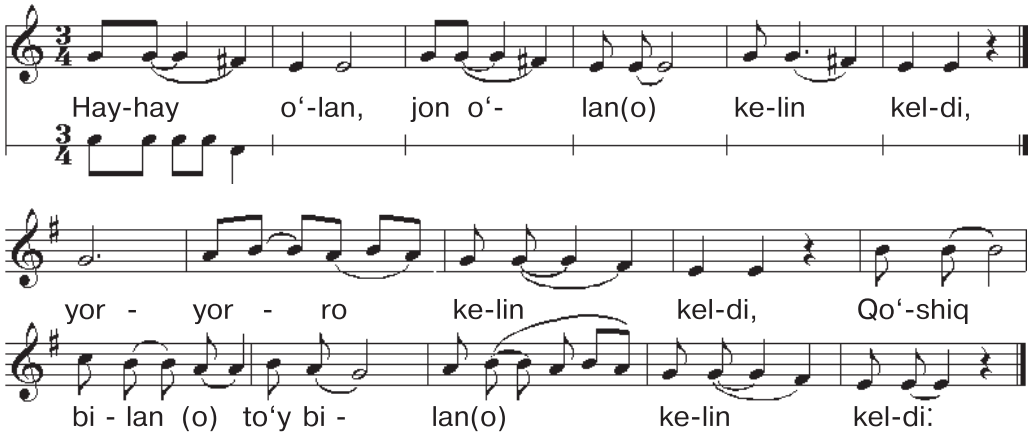

Kelinni kuyovnikiga uzatib borish vaqtida ayollar tomonidan aytiladigan “Yor-yor”lar nikoh to‘yi marosimining eng go‘zal qo‘shiq namunasidir. Nikoh to‘yining ertasiga ertalab esa kuyovning ota-onasi, qarindosh-urug‘lari va qo‘ni-qo‘shnilariga kelin nomidan “Kelin salom” marosimi o‘tkaziladi. Maxsus “Kelin

salom” aytuvchi tomonidan ma’lum kuy ohanglarida salom aytib turiladi, kelin esa egilib salom qiladi.

YOR-YOR

O‘rtacha tez

MUNOJOT

Vazmin

sol-major

Hurmatli o‘quvchilar! Siz notaga qarab mashq qilgan musiqa namunasi xalqimiz tomonidan qadimdan sevib aytilgan “Munojot” kuyining boshlanish qismidan olingan.

O‘zbekiston xalq artisti, sozanda va bastakor Imomjon Ikromov (1891 — 1980) ushbu kuyga hazrat Alisher Navoiyning “Sarvi gulro‘ kelmadi” g‘azalini bog‘lab, uning ashula yo‘lini ijod etgan. Bu ashula shunday boshlanadi:

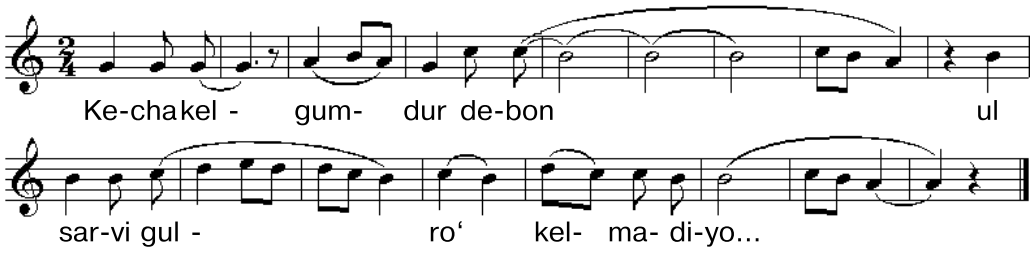

Imomjon Ikromov

MUNOJOT
(Sarvi gulro‘ kelmadi)

A. Navoiy g‘azali **I. Ikromov** musiqasi

Vazmin

Agar e’tibor bergan bo‘lsangiz, ushbu “Munojot” ashulasi Siz notaga qarab kuylagan “Munojot” parchasidan ma’lum darajada farq etadi. Jumladan, ashula yo‘lining kuyi 4/4 takt o‘lchovida emas, balki 2/4 takt o‘lchovida berilgan.

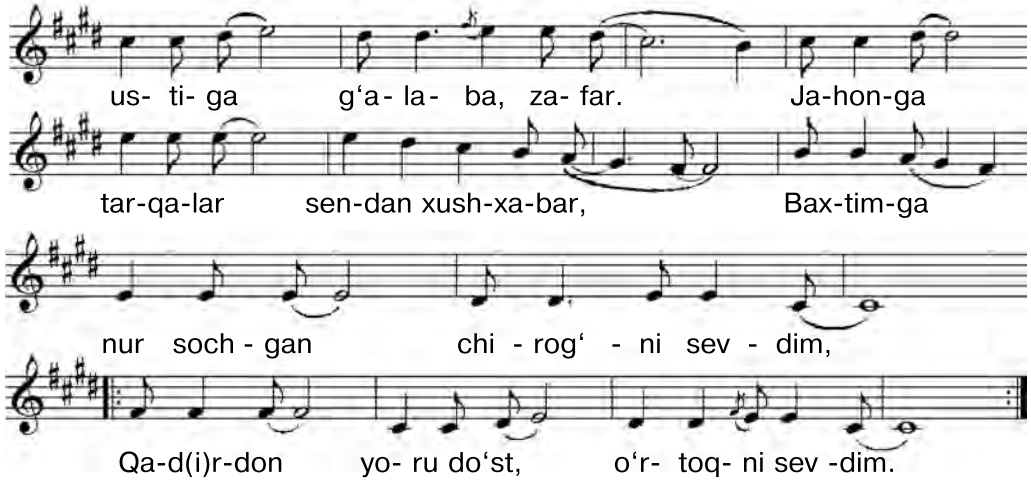
I. Ikromov “Cho‘li Iroq” va “Ajam” nomli mumtoz kuylarga ham A. Navoiy g‘azallarini bog‘lab, ularni xalqimizga taqdim etgan atoqli san’atkordir. Shu

bilan birga, I.Ikromov tomonidan ijod etilgan “So‘lim”, “Indamadi”, “Gul teraman saralab”, “Topilmas”, “Qoshi qarosini ko‘ring”, “Ul qaro ko‘z”, “Kim desun” kabi ko‘plab qo‘shiq va ashulalari xalqimiz qalbidan mustahkam o‘rin olgan.

VATAN MEHRI

J. Jabborov she’ri **I. Ikromov** musiqasi

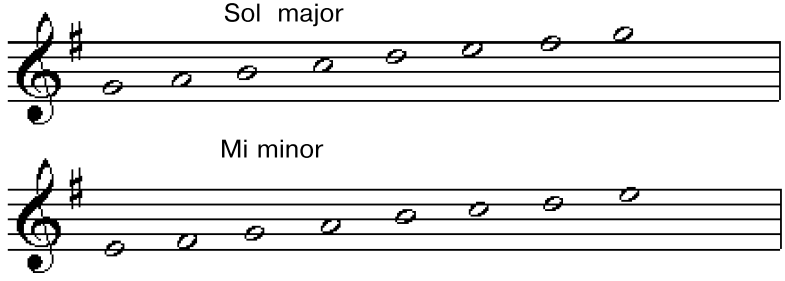

Vatan, sen, bebaho gulbog‘ni sevdim,
Yashnagan shaharlar, qishloqni sevdim.
Suvi sharbat – shirin bulog‘ni sevdim,
Baxtimga nur sochgan chirog‘ni sevdim,
Qadrdon yor-u do‘st, o‘rtoqni sevdim.

Senda xalqlar ozod, o‘zing muzaffar,
G‘alabang ustiga g‘alaba, zafar.
Jahonga tarqalar sendan xushxabar,
Baxtimga nur sochgan chirog‘ni sevdim,
Qadrdon yor-u do‘st, o‘rtoqni sevdim.

?!

1. Qanday to‘y-marosim qo‘shiqlarini bilasiz?
2. Quyidagi nota misollarida yarim tonlar qaysi tovushlar orasida joylashgan?

4-Mavzu. XALQ RAQSLARI

Raqs – bu san'at turi bo'lib, unda insoniy tuyg'ular, ma'lum bir voqealar qo'l, oyoq va tana harakatlari orqali ifoda etiladi. Har bir xalqning sevimli kuy-qo'shiqlari bo'lgani kabi milliy raqslari ham bor.

O'zbek xalqining ana shunday raqslari qatorida "Lazgi", "Dilxiroj", "Tanavor", "Andijon polkasi" kabilarni aytish mumkin. Bu raqslarga, odatda, turli xalq bayramlarida, to'y-marosimlari va oilaviy yig'inlarda tushilgan.

Xalq raqslari o'ziga xos milliy jihatlarga ega bo'lib, ular raqsning kuyi, ritmi va raqqos harakatlarida yorqin namoyon bo'ladi. Masalan, ruslarning "Kamarincha" raqsi o'zgacha jozibasi va ayni paytda, hazilomuzligi bilan e'tiborni o'ziga tortadi.

KAMARINCHA (КАМАРИНСКАЯ)

Ukrainlarning quvnoq “Gopak” raqsida insonning epchil va chaqqon harakatlari ifoda etiladi.

GOPAK

Chaqqon

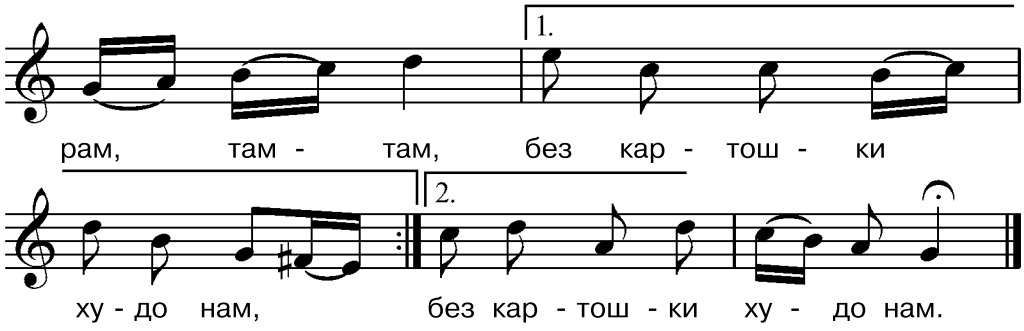
Beloruslarning hayotbaxsh “Bulba” qo‘shiq-raqsida kartoshka[1] o‘simligining ekilishidan tortib, to hosili yig‘ilib olingunga qadar mehnat jarayoni tasvirlanadi.

BULBA (БУЛЬБА)

Quvnoq

[1] “Kartoshka” so‘zi belorus tilida “bulba” deb ataladi.

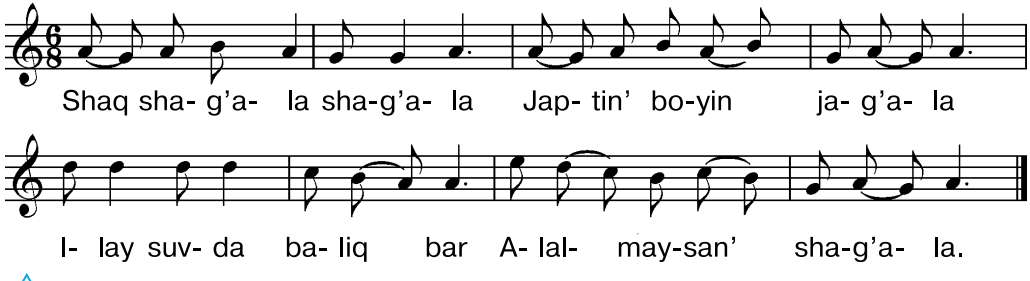

“Shag‘ala” (Chag‘alay) qoraqalpoq raqsida milliy xalq o‘yin harakatlari qo‘shiq aytimi bilan bog‘lanib keladi. Bunda chag‘alay qushining baliq ovlash jarayoni turli harakatlar vositasida badiiy tasvirlanadi.

SHAG‘ALA

Quvnoq, tez **Qoraqalpoq xalq o‘yin-qo‘shig‘i**

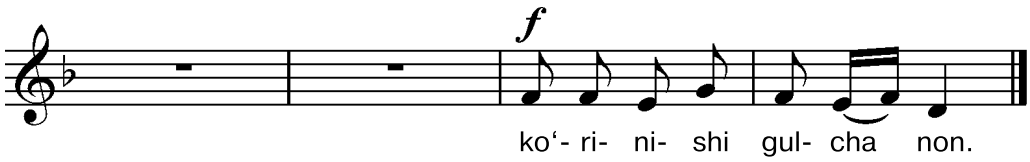
△

KULCHA NON

P.Mo‘min she’ri **I.Hamroyev** musiqasi

O‘rtacha tez

2. Shirinligi o‘zimday,
Issiqligi yuzimday,
Keling, o‘rtoqlar, yeymiz,
Oyimga rahmat deymiz.

N a q a r o t:

Kulcha non-u kulcha non,
Ko‘rinishi gulcha non.
Kulcha non-u kulcha non,
Ko‘rinishi gulcha non.

?!

1. Xalq raqslari haqida nimalarni bilasiz?
2. 2/4 takt o‘lchovida qancha hissa bor?
3. 3/4 takt o‘lchovida-chi?
4. Quyidagi nota misollarida yarim tonlar qaysi tovushlar orasida joylashganligini aniqlang:

5. “Shag‘ala” raqs-aytimini notalar asosida kuylang.

5–6-Mavzu. ALLA AYTIMLARI

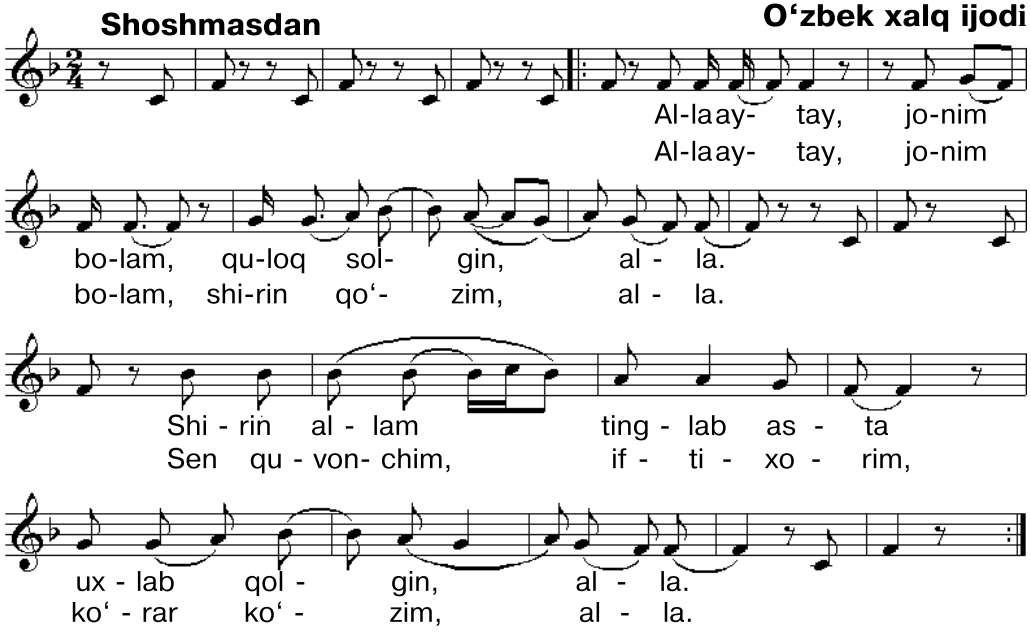
Xalqimizda mavjud odatga ko‘ra, oilada yangi tug‘ilgan to‘ng‘ich farzand sharafiga beshik to‘yi marosimi o‘tkaziladi hamda shu vaqtdan e’tiboran chaqaloq hayotida muhim bo‘lgan 2–3 yillik

“beshik davri” boshlanadi. Ona chaqaloqni uxlatish maqsadida beshikni tebratib, qo‘shiq kuylaydi. “Beshik vaziyati” bilan aytiladigan bunday aytim “Alla” yoki “Beshik qo‘shig‘i” deb ataladi. Onalar ijodi bo‘lgan bu aytimlarda bolani ovutishga qaratilgan so‘z-iboralar, shuningdek, onaning farzandi haqidagi orzu-niyatlari bayon etilgan to‘rtliklar badiha etiladi. “Alla eshitgan bola kelajakda o‘z ota-onasiga mehrli, iymonli, e’tiqodli, ona-tuprog‘iga, el-yurtiga sodiq, vatanparvar, insonlarga hamdard bo‘ladi”[1].

⊙ **“Alla” aytimini tinglab, undan olgan taassurotingizni gapirib bering.**

ALLA

Shoshmasdan **O‘zbek xalq ijodi**

[1] Asrlarga tengdosh qo‘shiqlar. Tuzuvchilar: Y.Abdurahmonov, J.Eshonqulov. Toshkent. 1991, 5-bet.

Alla aytimlari bastakor va kompozitorlar tomonidan ham ijod etiladi. Jumladan, avstriyalik kompozitor Volfgang Amadey Motsartning “Alla” aytimi mashhur bo‘lib, u o‘zbek tilida shunday kuylanadi:

ALLA

V. Motsart musiqasi

Shoshmasdan

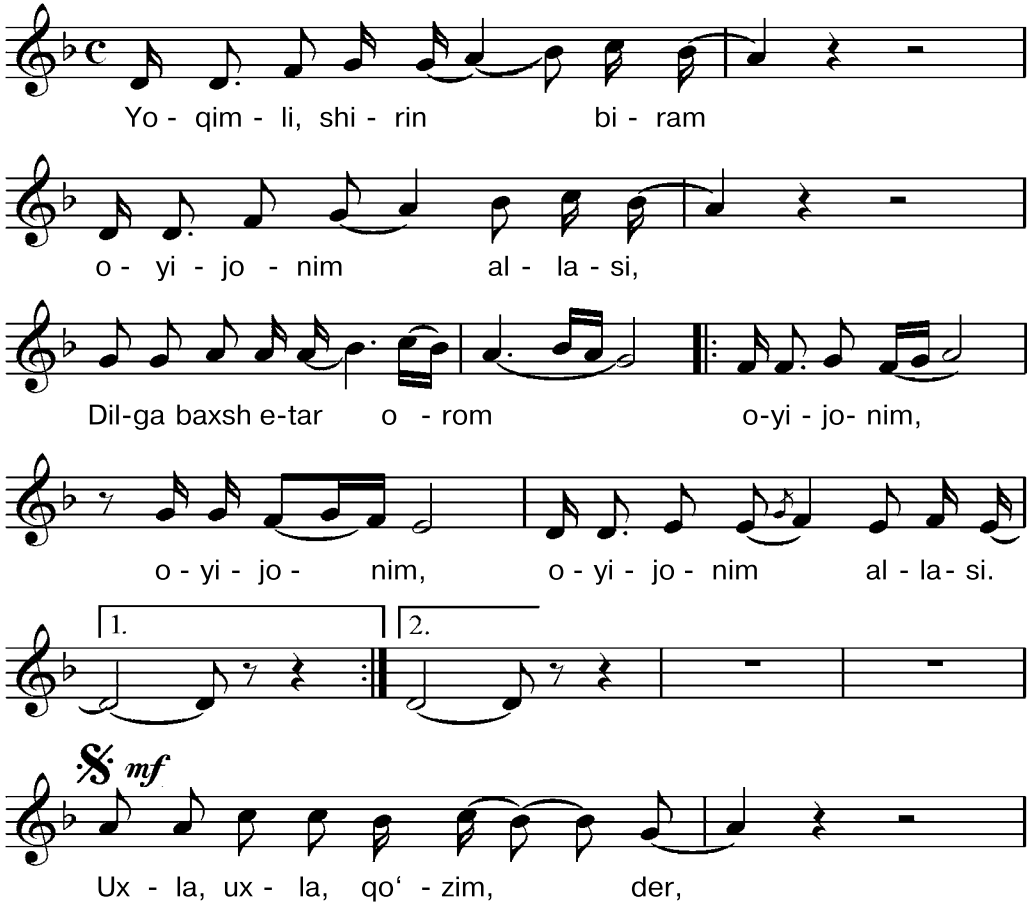

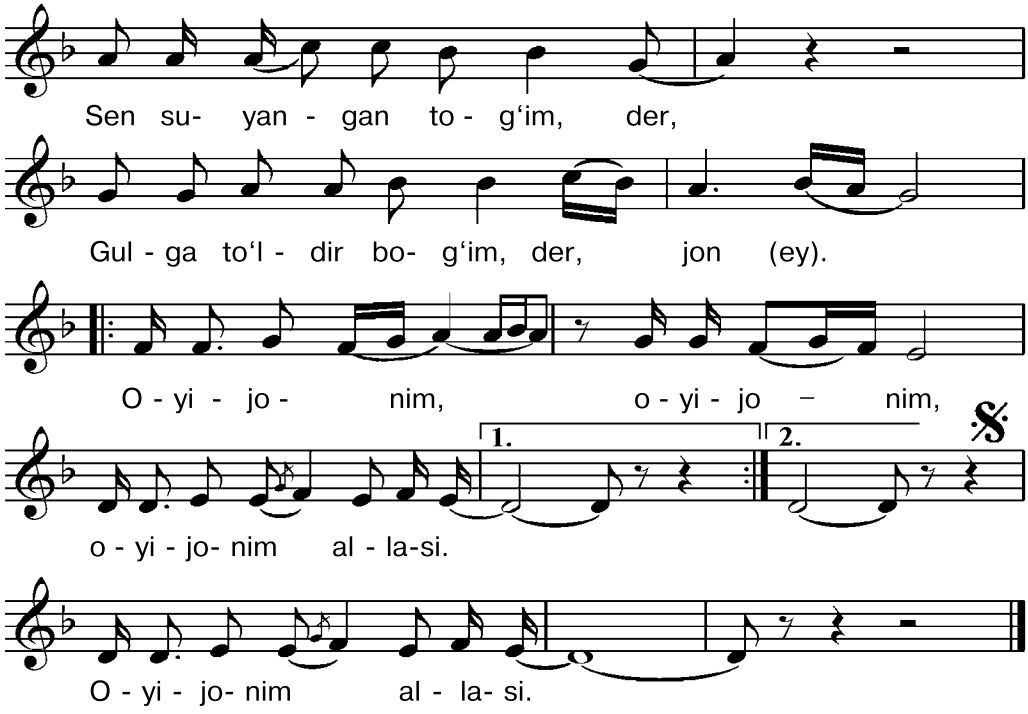
△

OYIJONIM ALLASI

T.Mahmudov she'ri **F.Alimov** musiqasi

Shoshmasdan

Yoqimli, shirin biram
Oyijonim allasi,
Dilga baxsh etar orom
Oyijonim, oyijonim, oyijonim allasi.

Uxla, uxla, qo‘zim, der,
Sen suyangan tog‘im, der,
Gulga to‘ldir bog‘im, der,
Oyijonim allasi.

Alla tinglab bo‘ldim shod,
Ko‘p so‘zlarin oldim yod.
Esdan chiqmas umrbod
Oyijonim allasi.

“ALLA” HAQIDA RIVOYAT

Rivoyat qilishlaricha, jannatdan quvilgan Odam Ato bilan Momo Havo bir-birlariga ko‘ngil qo‘yishib, egizak ko‘rishibdi. Xudoning bu marhamatidan boshi osmonga yetgan Odam Ato shikorga[1] ketibdi. Hammayoq osoyishta bo‘lib, yer yuzidagi bu jimlikni faqatgina ikki chaqaloqning betoqat yig‘lagan ovozi buzar ekan. Momo Havo nima qilishini bilmay turganida uning yuragidan qandaydir bir jozibali alla qo‘shig‘i kelgan ekan:

Alla, bolam, baxtiyor,
Har ishning ham vaqti bor.
Otang ketgan shikorga,
Alla, bolam, alla-yo.

Aytishlaricha, yer yuzida paydo bo‘lgan birinchi go‘dakka aytilgan alla mana shunday boshlangan ekan... Yer yuzidagi jamiki qo‘shiqlar ona allasidan boshlangan. Biz tinglab orom olayotgan eng yaxshi qo‘shiqlarning kelib chiqishi ham ona allasiga borib taqaladi.

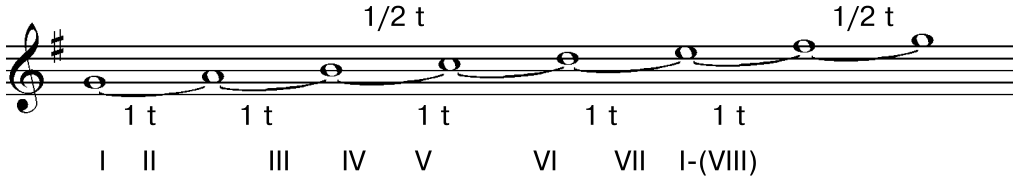
(**“Asrlarga tengdosh qo‘shiqlar”** kitobidan.)

[1] Shikor — ov.

Sol-major tonalligi

Sol-major tonalligining asosiy tayanch pardasi (tonikasi) “sol” tovushi bo‘lib, kalit oldida bitta fa-diyez belgisi bor. Sol-major tonalligida yarim tonlar “si” va “do” (III—IV bosqich) va fa-diyez-sol (VII—I bosqich) tovushlari orasida hosil bo‘ladi. Qolgan bosqich (I—II, II—III, IV—V, V—VI, VI—VII) tovushlarining har biri o‘zaro I ton oralig‘ida joylashgan.

Shuningdek, I—III—V bosqich tovushlari (sol-si-re) turg‘un, II—IV—VI—VII bosqich tovushlari esa noturg‘undir.

?! 1. “Oyijonim allasi” qo‘shig‘ini yod oling.
2. Quyidagi misolda qanday alteratsiya belgilari qo‘llanganligini aniqlang:

OLMANI OTDIM

3. Quyidagi misollarning takt o‘lchovlarini aniqlang:

MUSTAHKAMLASH UCHUN TOPSHIRIQLAR

1. Xalq qo‘shiqlari dastlab kimlar tomonidan yaratilgan?

A) Dehqonlar, hunarmandlar, ziyolilar tomonidan.
B) Bastakorlar tomonidan.
C) Kompozitor va shoirlar tomonidan.

2. Qanday qo‘shiqlar “Mehnat qo‘shiqlari” deb yuritiladi?

A) Vatanparvarlik ruhidagi qo‘shiqlar.
B) Bolalar qo‘shiqlari.
C) Mehnat faoliyati bilan bog‘liq qo‘shiqlar.

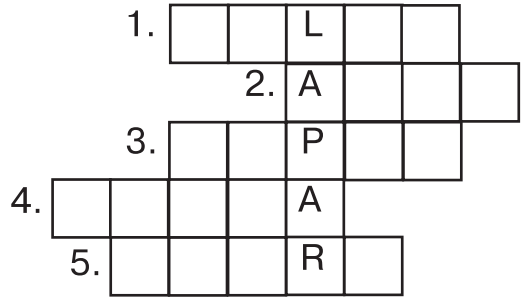
3. Torli-kamonli cholg‘ular qaysi qatorda to‘g‘ri berilgan?

A) Chang, afg‘on rubobi, dutor.
B) G‘ijjak, sato, qo‘biz.
C) Ud, tanbur, qonun.

4. “Yalla” deb nimaga aytiladi?

A) Sozandachilar jamoasiga.
B) Band-naqarot shaklidagi aytim va raqs.
C) Torli cholg‘uchilar jamoasiga.

5.

1. Band va naqarot shaklidagi aytim va raqs janri?
2. Chaqaloqlarning ilk eshitadigan qo‘shig‘i?
3. Ukrain xalq raqsi.
4. Belorus xalq qo‘shiq raqsi.
5. O‘zbek milliy zarbli cholg‘usi.

UCHINCHI CHORAK

MAVSUM QO‘SHIQLARI

1-Mavzu. MAVSUM VA MAROSIM QO‘SHIQLARI

O‘zbek xalqining yil oylari va fasllariga bog‘liq holda o‘tkaziladigan an’anaviy marosim va udumlari bor. Masalan, go‘zal bahor faslida Navro‘z bayrami keng nishonlangan, lola sayillari hamda dehqonchilik mehnatining boshlanishi bilan bog‘liq “Shox moylar” marosimi o‘tkazilgan. Shuningdek, kuz faslida yig‘im-terim ishlari olib borilgan bo‘lsa, qish faslida gap-gashtaklar uyushtirilgan. Xalq og‘zaki musiqa ijodida ana shu kabi mavsum-marosimlarga bevosita (yoki bilvosita) bog‘liq qo‘shiqlar ham yuzaga kelgan.

Qish

⊙ **Kompozitor Avaz Mansurovning “Qorbo‘ron” musiqasini tinglang va uning mazmunini gapirib bering.**

QORBO‘RON

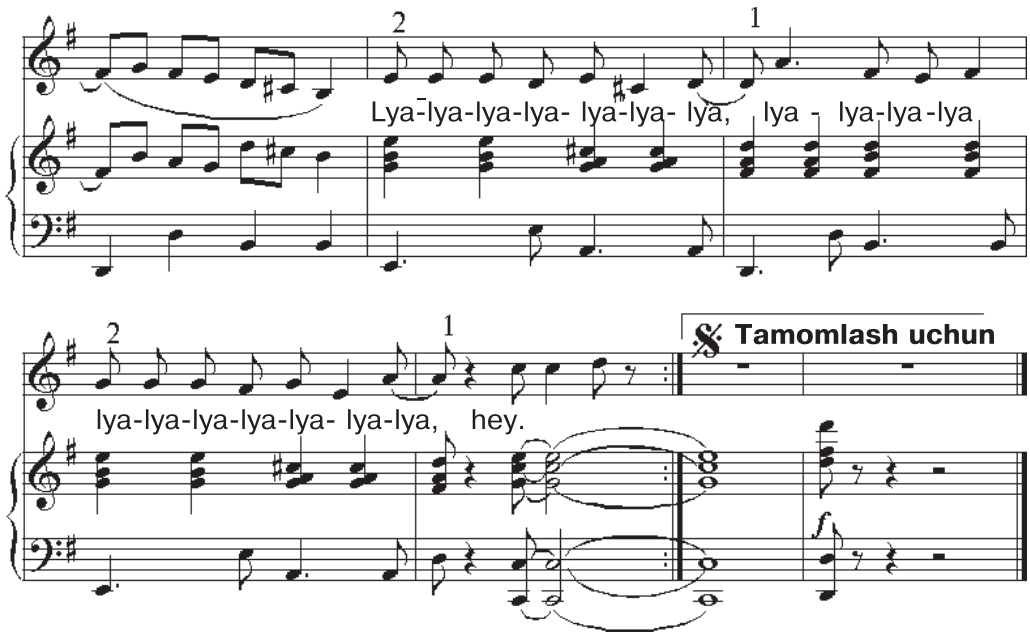
M. Abdushukurova she’ri **A. Mansurov** musiqasi

Quvnoq

Zar - ra- zar - ra, zar-rin qor, shosh-ma, sen-da ar-zim
mf
bor. Zar- ra-zar-ra, zar-rin qor, shosh-ma, sen-da ar-zim
bor. Ha-de- may kel-sa bo‘- ron
qor-bo‘-ron o‘y- nay tak - ror. Ha-de-may kel-sa bo‘-ron,

1.
qor-bo‘-ron o‘y- nay tak - ror.
2.3
Ikkisi
Qor - bo‘ - ro - nu qor - bo‘ - ron,
So- la-san bun-cha su -ron.
Chin- dan bo‘l-sang pah-la-von,
Bel-la-shay-lik, qor-bo‘-ron!

R a h m a t: — Zarra-zarra, zarrin qor,
Shoshma, senda arzim bor.
Hademay kelsa Bo‘ron,
Qorbo‘ron o‘ynay takror.

B o‘ r o n: — Uchib keldim, mana men,
Qani, ko‘rsat kuchingni!
Chang‘ida uch, chana min,
Qor otib, ol “o‘chingni”.

N a q a r o t:

I k k i s i: — Qorbo‘ron-u qorbo‘ron,
Solasan buncha suron.
Chindan bo‘lsang pahlavon,
Bellashaylik, qorbo‘ron!

R a h m a t: — Ko‘p maqtanma sen, Bo‘ron,
Menga teng kelolmaysan.
Men boshlasam o‘yinni —
Bosh ko‘tara olmaysan.

▲ **Aytim mashqlarini kuylang.**

△ **“Biz askarmiz” qo‘shig‘ini 4/4 o‘lchoviga dirijorlik qilib, notalar bilan ayting. Keyingi bosqichda she’r bandlari va naqaroti bilan bog‘lab kuylang.**

BIZ ASKARMIZ

I. Rahmon she’ri **N. Norxo‘jayev** musiqasi

Marsh sur’atida

Ona yurt Turkistonda,
Yer-u osmon, ummonda
Chiniqishni qo‘ymaymiz,
Tinchlik kuyin kuylaymiz.

N a q a r o t:

Bir, ikki, uch, bir, ikki...
Ayting, marra kimniki?
Albat marra bizniki,
Jasur o‘g‘lon, qizniki.

?! 1. “Qorbo‘ron” qo‘shig‘idan olgan taassurotlaringizni gapirib bering.
2. “Biz askarmiz” qo‘shig‘ini yod oling.

Xalq baxshisi Umarqul Po‘lkan o‘g‘li.

2-3-Mavzu. QISH FASLI QO‘SHIQLARI

Ma’lumki, qish faslida dehqon ham, yer ham dam olgan. Ana shu kezlarda mahalla ahli, qo‘ni-qo‘shnilar, qarindosh-urug‘lar, tengqur bolalar to‘planishib gap-gashtaklar o‘tkazishgan. Bunday gap-o‘yinlar aslida “qish kunlariga mo‘ljallangan bo‘lib, uzun qish kechalarini obod, mazmunli qilish, ko‘ngil yozish uchun tashkil etilgan”[1].

Gap-gashtaklarda mehmondorchilik, qiziqarli suhbatlar, turli o‘yinlar bilan birga yana she’rlar o‘qilgan, qo‘shiq, ashula va yallalar aytilgan, baxshilar ijrosida terma va dostonlar tinglangan.

Baxshi — bu “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li”, “Avazxon” kabi dostonlarning ijodkori va ijrochisi bo‘lib, u, odatda, dostonlarni ham so‘zlab, ham kuylab beradi. Do‘mbira cholg‘usi (ba’zan qo‘biz, dutor) esa jo‘rnavoz soz sifatida qo‘llaniladi.

♫ **Quyidagi misolni 2/4 takt o‘lchoviga dirijorlik qilib, notalar asosida kuylang:**

QARI NAVO

Shoshmasdan

[1] Mahmud Sattor. O‘zbek udumlari. Toshkent. Fan. 1993, 122-bet.

⊙ **“Sovuq kimni izlaydi?” qo‘shig‘ini tinglang va taassurotlaringizni gapirib bering.**

SOVUQ KIMNI IZLAYDI?

P. Mo‘min she’ri **N. Norxo‘jayev** musiqasi

O‘rtacha tez

Kiyinvolib, shaylanib,
Yursa o‘ynab, aylanib,
Bo‘shashmasa kim agar
Sovuq unga bo‘yin egar.

N a q a r o t:

Bo‘lsa lanj-u dangasa,
Tugmasini taqmasa,
Sovuq tezda yiqadi,
Undan g‘olib chiqadi.

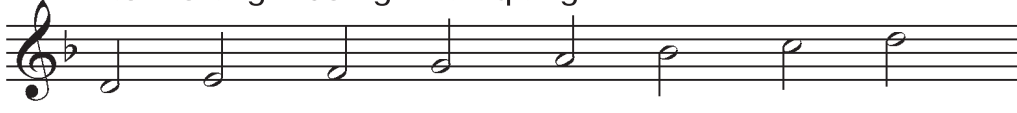
Quvontirib yana-da,
Uchiradi chanada.
Bo‘ling, deya, qahramon
O‘ynatadi qorbo‘ron.

N a q a r o t

?! 1. Quyidagi nota misollarining takt o‘lchovlarini aniqlang:

2. “Sovuq kimni izlaydi?” qo‘shig‘ida qanday alteratsiya belgilari uchraydi?
3. Berilgan tovushqatorning qaysi pardalari orasida yarim ton oralig‘i borligini aniqlang.

4–5-Mavzu. TO‘XTASIN JALILOV HAYOTI VA IJODI

To‘xtasin Jalilov

O‘zbekiston xalq artisti, sozanda va bastakor To‘xtasin Jalilov (1896 – 1966) Andijon shahrida aravakash Jalil ota oilasida tug‘ilgan. U bolaligidan musiqani sevgan va dastlab Oppoq Oxun va Muhammad tanburchilardan chol-g‘uchilik ko‘nikmasini olgan. Keyinchalik qo‘qonlik Yusufjon changchidan xalq musiqa boyliklarini mukammal o‘rganib, ularni idrok etish malakasini hosil etgan. Ustozlarning saboqlari kelajakda T.Jalilov mohir sozanda va ovozi yoqimli ashulachi bo‘lib yetishishida, qolaversa, xalqchil kuy, qo‘shiq va ashulalar ijod etishida muhim zamin bo‘ldi. Ayni paytda, ijodkor yangi zamon ruhi bilan sug‘orilgan musiqiy asarlari bilan o‘zbek bastakorligi jabhasida yangi davr ham boshlandi. T.Jalilovning “Aziz Vatanim”, “Ey, hur Vatanim”, “To‘ylar muborak”, “Kokiling”, “O‘ynasin” kabi qo‘shiq va ashulalari xalqimiz orasida mashhur bo‘lib ketgan. Shu bilan birga T.Jalilov O‘zbekistonda musiqali drama janri shakllanib, rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shgan san’atkordir. Jumladan, ijodkor “Halima”, “O‘rtoqlar”, “Gulsara”, “Nurxon”, “Tohir va Zuhra”, “Ravshan va Zulxumor”, “Farg‘ona hikoyasi”, “G‘unchalar”, “Alpomish” kabi sahna asarlariga musiqa bastalagan. T.Jalilov jami 40 dan ortiq sahna asarlariga musiqa ijod etgan.

SIGNAL

T. Jalilov musiqasi

O‘rtacha tez

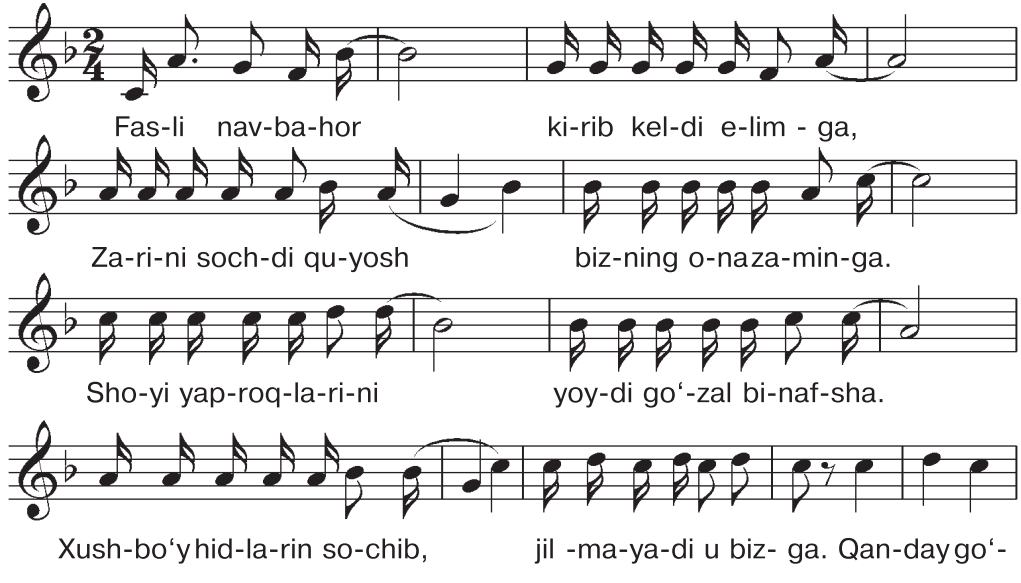

NAVBAHOR

N. Narzullayev she’ri

G. Qo‘chqorova musiqasi

O‘rtacha tez

Bahor chiroyin
kuzatgin-chi sen bir on,
Naqadar go‘zal bahor,
chiroyidan bo‘ldik lol,
Bu chaman maysazorlar
yurtimizga yarashar,
Jajjigina qalbimga
cheksiz quvonch bag‘ishlar.

– Darvozani ochamiz, mo‘r-malaxday[1] bostirib kelgan sahroyilarga endi bas kelib bo‘lmaydi. Darvozani ochmasak, shaharni yo suvga botiradi, yo o‘t qo‘yib, kunpayakun[2] qiladi, – debdi Toshkent biyi[3] balo-qazoday yopirilib, qal’a devorlarini buzayotgan dushmanlardan qo‘rqib ketib.

– Biyimiz to‘g‘ri aytadilar, kalitlarni topshirmoq lozim. Ular ko‘pchilik, biz ozchilikmiz. Halizamon bostirib kirib, qirg‘inbarot qilishadi, – deb uning gapini ma’qullabdi o‘ng qo‘l yordamchi.

Boshqalar ham unga qo‘shilishibdi. Shundan so‘ng Toshkent oqsoqollari maslahatni bir joyga qo‘yib, darvozani dushmanga ochishga qaror qilishibdi. Shu payt ostonada juldurvoqi kiyimli, yuz-ko‘zi qon bir yigit paydo bo‘libdi.

– Yo‘q, darvozani ochmaymiz. Bosqinchilar shaharga kirsa, uni vayron qilib, o‘g‘illarimizni qulga, qizlarimizni cho‘riga aylantiradi. Xo‘p desangizlar, men bir o‘zim bosqinchilarni shum niyatlaridan voz kechtirib, izlariga qaytarib yuboraman, – debdi u.

– Qanday qilib?! Shunday dushmanni-ya! – deb hayron bo‘lishibdi yig‘ilganlar.

Biy ham:

– Bo‘lmagan gap?! Shuncha yigitlar daf etolmagan dushmanni bir o‘zing qanday daf eta olarding?! – deb hayron bo‘libdi. – Bir o‘zi

---

[1] M o‘ r-m a l a x d a y — qumursqa va chigirtka kabi.
[2] K u n p a y a k u n — yanchilib, yo‘q bo‘lib ketmoq.
[3] B i y — bek (mansabdor shaxs), shahar hokimi.

dushmanga bas kela olmaydi. Kalitni dushmanlar qo‘liga topshirmoq lozim.

Hammayoqdan shovqin-suron ko‘tarilibdi. Shunda haligi yigit:

– Jangda men ham qatnashdim. To‘g‘ri, yovni qilich bilan daf etolmadik, eta olmaymiz ham. Ammo men baxshiman. Qani, do‘mbiramni ishga solay-chi? Balki qilich daf etolmaganni do‘mbira daf etar, – debdi.

Biy boshliq oqsoqollar o‘ylab-o‘ylab, oxiri baxshining taklifiga rozilik bildirishibdi. Baxshi yigit do‘mbirasini qo‘liga olib, qo‘rg‘onning eng baland joyiga chiqib, dushman turgan tomonga qarab olib, do‘mbirasini chala boshlabdi... Yov-yovlab yurganlardan biri o‘q-yoyi bilan uni qulatmoqchi bo‘lgan ekan, sarkardasi yo‘l qo‘ymabdi.

Baxshi yigitga qarab:

– Hoy, yigit, bu yoqqa tush, – deb baqiribdi.

Baxshi yigit qo‘rg‘onning tashqarisiga chiqibdi.

– Kimsan, kasb-koring nima? – deb so‘rabdi sarkarda.

– Baxshiman, – deb javob beribdi u.

– Baxshi bo‘lsang, yaxshi odam ekansan. Qo‘lingdagi do‘mbirang bilan bir zumda meni ham kuldirib, ham yig‘lata olsang, seni omon qoldirib, yurtingni qamal qilishni to‘xtataman-da, orqamga qaytib ketaman. Buning uddasidan chiqa olmasang, teringni shilib, tanangni dorga torttiraman. Shahring kulini ko‘kka sovurib, yer bilan yakson etaman, – debdi.

Baxshi yigit rozi bo‘libdi. Chunki baxshining o‘zi ham, do‘mbirasi ham tobida ekan-da! U do‘mbirasiga qarab: “Tulporim, kuchingni ko‘rsat, shunday sayraki, kulgidan buning ichagi uzilsin, yig‘idan ko‘zi yumilsin”, debdi-da, qulog‘ini buray boshlabdi.

Do‘mbira shu yerning tutidan qilingan emasmi, baxshi yigitning so‘zini “ma’qullaganday” popugini silkitib, “sayray” ketibdi. Qo‘shiqni shunday aytibdiki, tog‘lar, yer tebranibdi, dov-daraxtlar silkinibdi. Bir payt bosqinchi lashkarboshining ko‘zidan yoshi shashqator oqib:

– Bo‘ldi, bas qil, yuragimni ezib yubording! – deb uni zo‘rg‘a to‘xtata olibdi.

Baxshi yigit do‘mbira chertib, qo‘shiq aytishdan to‘xtabdi. Keyin yana qo‘shiq boshlabdi. Avjiga chiqqanda, dushman boshlig‘ining kulgidan ichaklari uzilay-uzilay debdi. Hamma hayron emish. Negaki, sarkarda umrida bunaqangi ahvolga tushmagan ekan-da, ya’ni bir zumda ham yig‘lab, ham kulmagan ekan-da!

Sarkarda o‘ziga kelib:

– Ko‘p joylarni qilich kuchi bilan zabt etdim. Ammo seni zabt eta olmadim, qo‘shig‘ing taslim etdi. Men niyatimdan qaytdim. Izimga qaytaman. Ammo bir iltimos qilsam, yo‘q demaysanmi? – debdi.

– Ayting, – debdi baxshi yigit.

– Men bilan ketsang, o‘ng qo‘l vazirim qilib olaman. Butun umring rohat-farog‘atda o‘tadi, – debdi sarkarda.

– Yo‘q, men shu yerda tug‘ildim, shu joyda o‘laman, – debdi baxshi.

Shunday qilib, baxshi yigitning do‘mbirasi bilan qo‘shig‘i Toshkent qal’asini xonavayron, elini talon-toroj bo‘lishidan saqlab qolgan ekan.

(**“O‘zbek asotirlari, hikmatlari, rivoyatlari”** kitobidan.)

NAY SADOSI

“Nay navosi”. Musavvir **Sa’dulla Abdullayev.**

Sulton Husayn Boyqaro ko‘p vaqtini ovda o‘tkazarkan. Kunlardan bir kun u shikorda juda charchabdi. Chodiriga qaytib: “Men uxlamoqchiman!” – debdi. Hech kim churq etmabdi.

“Men uxlamoqchiman!” – debdi yana. Hech kimdan sado chiqmabdi. “Men uxlamoqchiman!” – debdi tag‘in Husayn Boyqaro. A’yonlari-yu mulozimlari u yoq-bu yoqqa yugurib sharob keltirishibdi, qaytaribdi, kanizlardan kiritishibdi, sulton haydab chiqaribdi. Sardorlar sultonni uxlatamiz, deb o‘zlarini o‘tga-cho‘qqa urishibdi, ammo qo‘llaridan hech narsa kelmabdi. Sulton g‘azablanib, qahr otiga minibdi-da, qaytgunimcha chorasini topmasalaring, hammangni dorga osaman, deb yana shikorga chiqib ketibdi. Vazirlar o‘ylab-o‘ylab, bu muammoni hazrati Navoiydan bo‘lak kishi yecholmaydi, deb shoirga chopar yuboribdilar. Navoiy yumushlarim

“Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro”.
Musavvir **Sa’dulla Abdullayev.**

ko‘p, deb ovga chiqmagan ekan. Chopar borib Navoiyga bor gapni aytibdi. Navoiy gap nimadaligini darrov tushunib, Naychi bobo degan mashhur naychini o‘zi bilan birga olib, Husayn Boyqaro yoniga jo‘nabdi. Ovxona o‘rtasiga qurilgan “Sulton o‘tov”ga naychini kiritib yuborib, o‘zi boshqa bir o‘tovga tushibdi. Naychini ko‘rgan Husayn Boyqaro xursand bo‘lib ketib:

– Men sevgan kuyni chaling, bir orom olay, juda toliqdim, – debdi.

Nay tilga kirib biram bo‘zlabdiki, sulton uyquga ketganini ham bilmay qolibdi. Tong otish oldidan nay yana xonish qilibdi. Sulton kayfiyati tetik uyg‘onibdi. Xizmatkorlaridan birovini yo‘qlatib so‘rabdi:

– Nay ovozi bilan uxlab, nay ovozi bilan uyg‘onishimni kim topdi? Ayt, bosh to‘lovi beraman.

– Mavlono Navoiy, – deb javob beribdi xizmatkor.

– Do‘stim Alisher? Qani u, tez kelsin, – debdi sulton Husayn shodligi ichiga sig‘may.

Sulton yasovullari Navoiyga bu xabarni yetkazib, Husayn Boyqaro huzuriga chorlayotganini aytibdilar.

– Ofarin! Tasanno! Kechasi-yu kunduzi oromim o‘zingizsiz, do‘stim, – deb Husayn Boyqaro Navoiyni izzat-ikrom bilan qarshi olibdi.

⊙ **“Mirzadavlat” kuyini tinglang.**

MIRZADAVLAT

An’anaviy cholg‘u kuyi

Hazilomuz

?! 1. To‘xtasin Jalilov ijodiga mansub asarlarning nomlarini ayting.
2. “Navbahor” qo‘shig‘ini ifodali kuylang.
3. “Navbahor” qo‘shig‘ini yod oling.
4. “Baxshi jasorati” rivoyati nima haqida?
5. “Nay sadosi” rivoyatida kimlar obrazi ifodalangan?

6–7-Mavzu. RAMAZON MAROSIMI AYTIMLARI

Ramazon marosimi hijriy-qamariy (oy) taqvimi muborak ramazon oyining uchinchi kunidan boshlab kattalar yoki bolalar ishtirokida o‘tkaziladi. Bunda marosim ishtirokchilari bo‘lgan ramazonchilar xufton vaqtida har bir xonadon eshigi oldida to‘planishib, yaxshi niyat-istaklar bilan “Ramazon” yoki “Yo, Ramazon” aytimini kuylashadi. Bunga javoban uy egalaridan turli pishiriq va hadya-ehsonlar olishadi. Xilma-xil ko‘rinishlarda mavjud bo‘lgan ramazon aytimlari mazmunan o‘zaro yaqin bo‘ladi. Jumladan, ularning she’riy to‘rtliklarida xonadon egalariga nisbatan yaxshi istak va ezgu niyatlar bildiriladi, ba’zan esa hazil-mutoyiba, mazmunli bandlar ham kuylanadi.

NISHOLDA

R. Tolib she’ri **D. Omonullayeva** musiqasi

To‘yda, bayramda,
Ro‘za ayyomda
Tansiq nisholda,
Tortiq nisholda.

Muzqaymoqdan zo‘r,
Mana, yalab ko‘r.
Oh-oh nisholda,
Qaymoq nisholda.

N a q a r o t:

Mazali, totli – oh!
Misli novvotli – oh!
Oh-oh nisholda,
Oppoq nisholda.

Muzqaymoqdan zo‘r, – oh!
Mana, yalab ko‘r, – oh
Oh-oh nisholda,
Qaymoq nisholda!

Buncha ham shirin,
Kim bilar sirin?
Oh-oh nisholda,
Qaymoq nisholda.

Mehmonga yuzim,
Xizmatda o‘zim.
Tayyor nisholda,
Mador nisholda.

N a q a r o t

△ **“Onajonim, sog‘ bo‘ling” qo‘shig‘ini kuylashga o‘rganing.**

ONAJONIM, SOG‘ BO‘LING

M.Dadaboyev she’ri va musiqasi

3. Issiq chehra yuzingiz,
Chaqnab turar ko‘zingiz,
Bizga g‘amxo‘r o‘zingiz,
Onajonim, sog‘ bo‘ling,
Jismi jonim, sog‘ bo‘ling.

4. Sizsiz bizning baxtimiz,
Boyligimiz, taxtimiz,
Sizga xizmat – ahdimiz,
Onajonim, sog‘ bo‘ling,
Jonajonim, sog‘ bo‘ling.

Quyidagi nota misolining takt o‘lchoviga muvofiq nota tayoqchalarini (shtil) qo‘yib chiqing:

?! 1. “Nisholda” qo‘shig‘ining asosiy tayanch pardasini aniqlang.
2. “Nisholda” qo‘shig‘ini 4/4 takt o‘lchoviga qanday dirijorlik qilish kerak?
3. “Onajonim, sog‘ bo‘ling” qo‘shig‘ini yod oling.

8–9-Mavzu. NAVRO‘Z BAYRAMI QO‘SHIQLARI

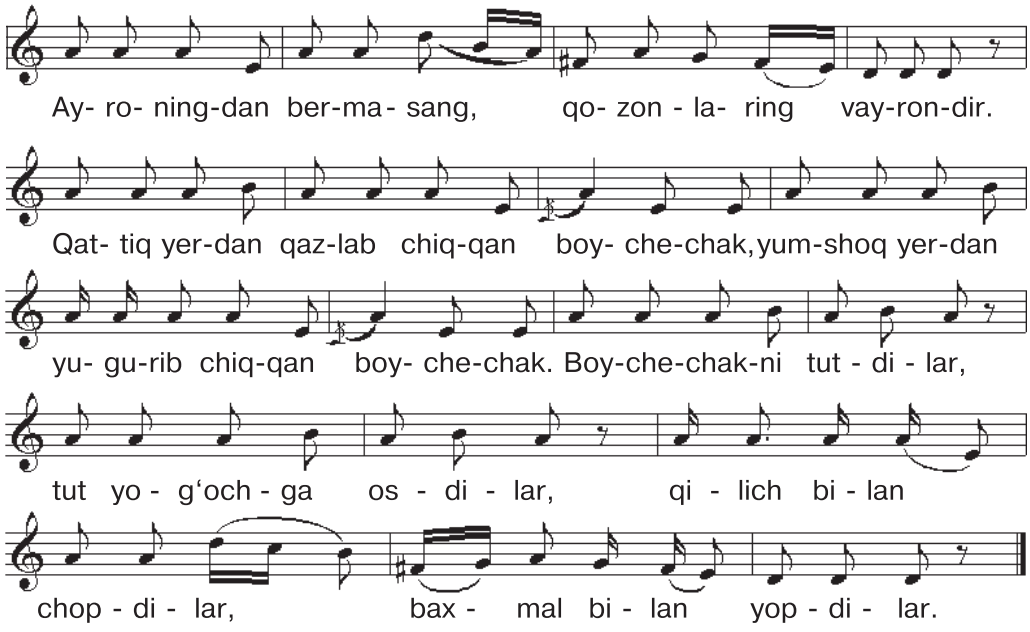

Go‘zal bahorni bayram fasli deb ataydilar. Chunki bu faslda Navro‘z, ya’ni yangi yil bayrami keng nishonlanadi. Navro‘z bayramida qo‘shiq-yallalar kuylanadi, o‘lan-aytishuvlar va turli xil qiziqarli o‘yinlar o‘tkaziladi. Shuningdek, bu bayramda ko‘klam o‘simliklari unib chiqishi munosabati bilan aytiladigan alohida qo‘shiqlar ham mavjud. Masalan, boychechak va binafshalarning ochilishi shodlik tuyg‘ulariga sabab bo‘lgan va bu tuyg‘ular maxsus aytimlarda o‘z ifodasini topgan. Bu holatni, jumladan, boychechak haqidagi qo‘shiqlarda his etamiz. Boychechak Navro‘zning darakchisi hisoblangan, chunki uning unib-o‘sib chiqishi Navro‘z kuniga to‘g‘ri keladi. Shu bois boychechakni qir-adirlardan topib kelib, u haqida shodlik qo‘shig‘ini uyma-uy yurib kuylaganlar va shu tarzda bu xushxabarni qo‘ni-qo‘shni, mahalla ahliga yetkazganlar.

BOYCHECHAK

Sho‘x **O‘zbek xalq qo‘shig‘i**

Navro‘z kunlari shodlik tuyg‘ularini ifoda etuvchi cholg‘u kuylari ham ijro etilgan. Ana shunday ko‘hna kuylarning ayrimlari bizning davrgacha yetib kelgan. Xususan, “Navro‘zi Ajam”, “Ajam taronalari” singari kuylar shular jumlasidandir.

NAVRO‘ZI AJAM

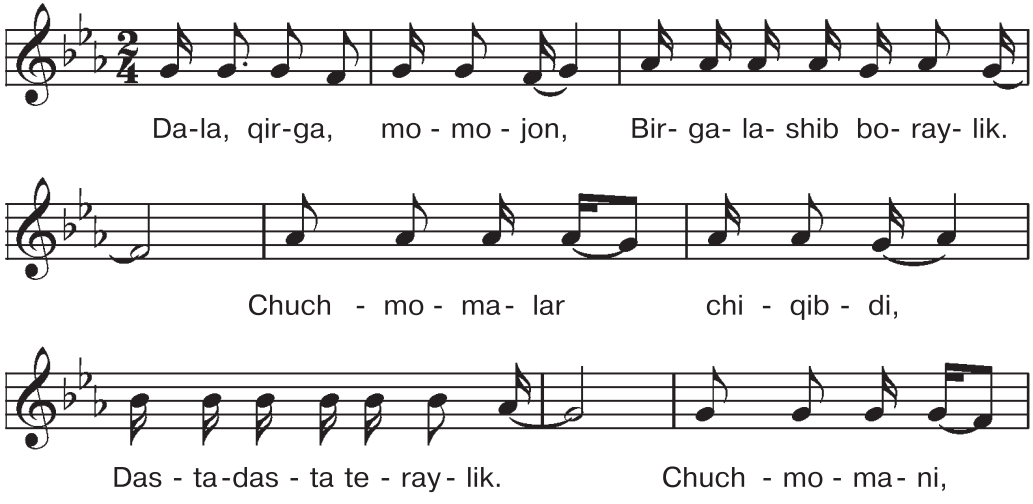
Shoshmasdan **O‘zbek xalq kuyi**

NAVRO‘Z QO‘SHIG‘I

N.Narzullayev she’ri **N.Norxo‘jayev** musiqasi

O‘rtacha tez

1. Dala, qirga, momojon,
Birgalashib boraylik.
Chuchmomalar chiqibdi,
Dasta-dasta teraylik.

Chuchmomani, momojon,
Ko‘zga surtaylik suyib.
Anvoyi hidlaridan
Bahra olaylik to‘yib.

Naqarot: Omon, omon, omonlik,
Ko‘rmaylik hech yomonlik.

2. Ulab shomni saharga,
Baxtimizni so‘raylik.
Kecha bilan kunduzning
Uchrashganin ko‘raylik.

Shudringlarga, momojon,
Yuzimizni yuvaylik.
Quyosh bilan birga biz
Gul Navro‘zni qutlaylik.

Naqarot: Omon, omon, omonlik,
Ko‘rmaylik hech yomonlik.

Fa-major

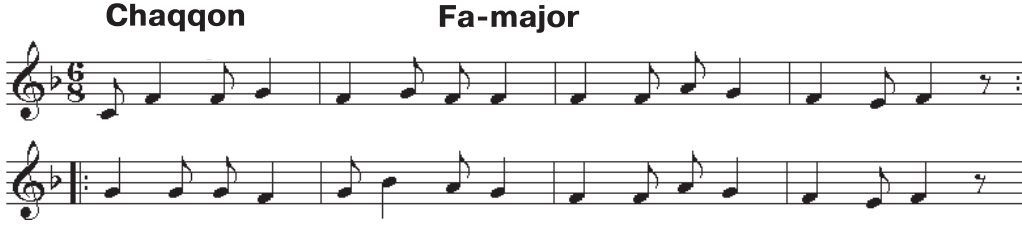
Fa-major — bu asosiy tayanch pardasi (tonikasi) “fa” bo‘lgan major tonalligi bo‘lib, uning kalitoldiga bitta **si-bemol** belgisi qo‘yiladi.

Fa-majorning turg‘un tovushlari I, III va V bosqichlarda, noturg‘unlari II, IV, VI va VII bosqichlarda joylashadi. Yarim tonlar **lya** va **si-bemol** (III—IV) hamda **mi** va **fa** (VII—I b.) tovushlari oralig‘ida yuzaga keladi.

CHILDIRMA

D. Omonullayeva musiqasi

?!

1. Navro‘z bayrami haqida qanday qo‘shiqlarni bilasiz?
2. “Navro‘z qo‘shig‘i”ni yod oling.
3. “Childirma” kuyi 6/8 takt o‘lchoviga qanday dirijorlik qilinadi? (O‘ng qo‘lda ko‘rsating.)

TO‘RTINCHI CHORAK

BAHOR FASLI QO‘SHIQLARI

1-Mavzu. BAHOR FASLI QO‘SHIQLARI HAQIDA TUSHUNCHA

Mavsum qo‘shiqlari orasida go‘zal bahor fasliga bag‘ishlangan xalq aytimlari alohida o‘rin tutadi.

Tabiatning uyg‘onish davri bo‘lgan bahor chog‘i lolayu gullarning ochilishi, butun borliqning chamanzorlar tusini olishi, sayroqi qushlarning chamanzorlar ichra yoqimli xonishlari katta-yu kichik qalbiga o‘zgacha ta’sir ko‘rsatadi, olam-olam quvonch va zavq bag‘ishlaydi. Bu kabi go‘zal manzaralar xalqimizning shoirta’b iste’dodli vakillari tomonidan to‘qilgan ko‘plab she’r va qo‘shiqlarida tarannum etilgan. Jumladan, “Bahor keldi” nomli xalq qo‘shig‘ida bu faslning betakror tarovati shunday vasf qilinadi:

BAHOR KELDI

Shoshmasdan **O‘zbek xalq qo‘shig‘i**

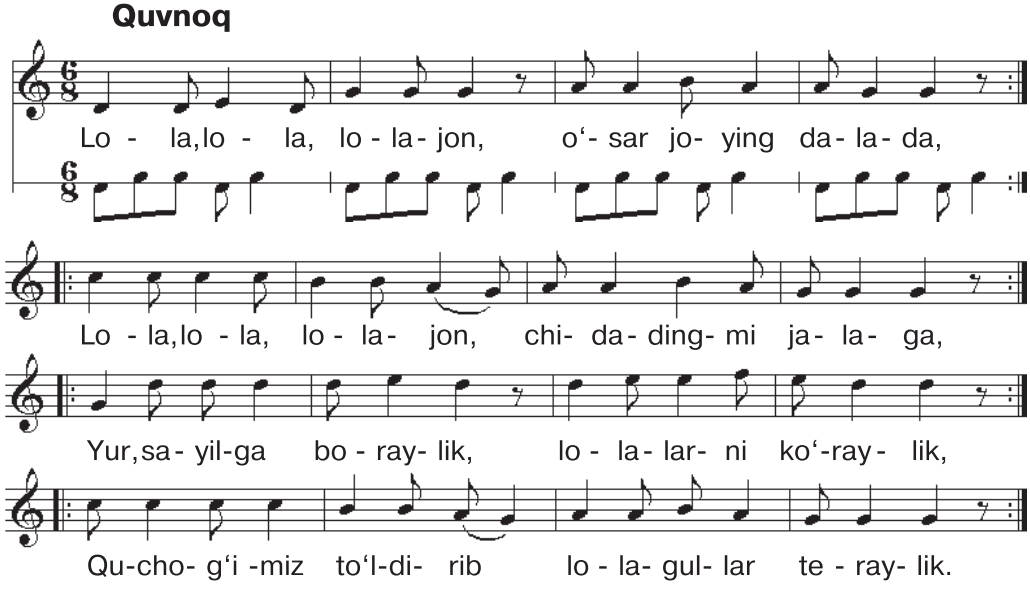
Toshdan toshga echkilar
Sakrab o‘ynaydi.
Tog‘ bag‘rida qo‘zilar
O‘tlab ma’raydi.

Tog‘dan ko‘lga tiniq suv
Tushdi shildirab,
Ko‘l ichida suv to‘la
Turar miltillab.

Bahor faslida qir-adirlarda lola-gullar ochilib, tabiat manzaralari yanada go‘zal tus oladi. Shunday damlarda xalqimiz lola sayli bayramini o‘tkazgan. Yoshlar, o‘spirin bolalar qir-adirlarda sayr qilishib, quchoq-quchoq lola terishgan, so‘ngra ularni qo‘ni-qo‘shnilariga, qarindosh-urug‘lariga ulashishgan hamda lola haqida qo‘shiqlar kuylab, turli o‘yinlar o‘ynashgan.

LOLA

O‘zbek xalq qo‘shig‘i

Go‘zal bahor manzaralari bastakorlarimiz ijod etgan kuy va qo‘shiqlarda ham o‘z aksini topgan.

Xususan, xalqimizning sevimli san'atkori Yunus Rajabiy ijodiga mansub "Bahorim" kuyida ko'rkam fasl ila uyg'ongan nafis tuyg'ular ifodasi his etiladi.

⊙

BAHORIM

O'rtacha tez

Yunus Rajabiy musiqasi

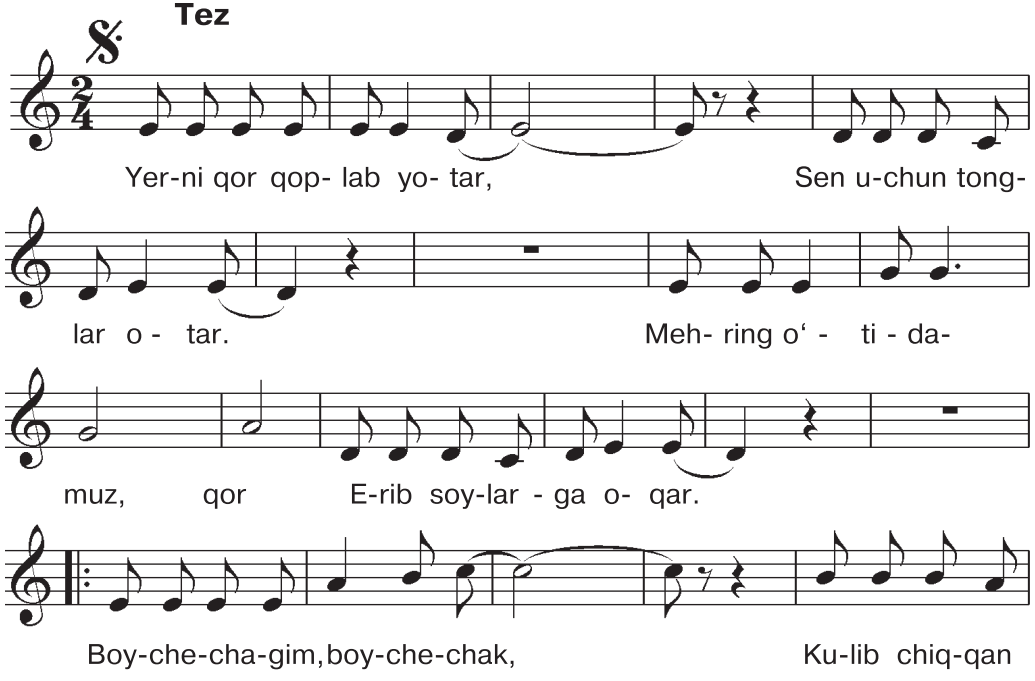
△

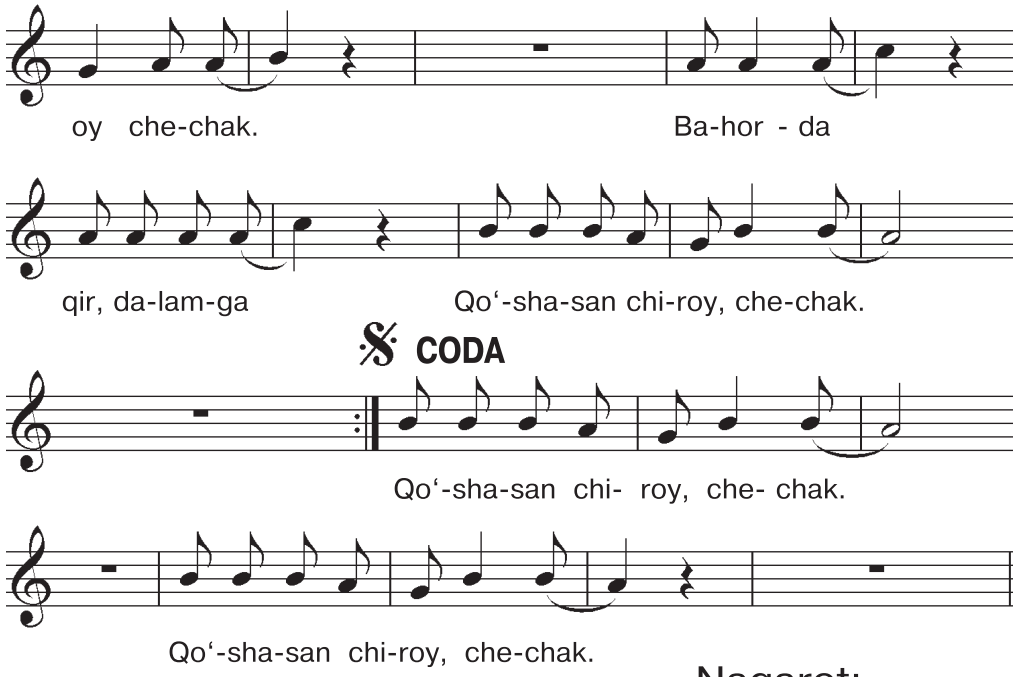
BOYCHECHAGIM OMONLIK

Qambar Ota she'ri

N.Norxo'jayev musiqasi

Tez

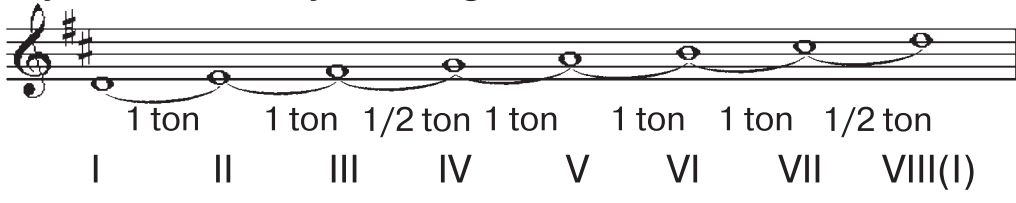
Husning emas bir onlik,
O‘zing ezgu omonlik.
Har kim ko‘ziga surtar,
Ko‘rmaylik deb yomonlik.

Naqarot:

Tun-kun nurga intilding,
Qish qahrin tashlab kelding.
Dillarda qadring baland,
Bahorni boshlab kelding.

Re-major tonalligi

Re-major — asosiy tayanch pardasi (tonikasi) “re” bo‘lgan major tonalligi bo‘lib, kalit oldida fa-diyez va do-diyez belgilari bor.

Re-majorning turg‘un tovushlari I, III va V bosqichlarda joylashadi (re, fa-diyez, lya). Qolgan bosqich (II, IV, VI va VII) tovushlari (mi, sol, si, do-diyez) noturg‘undir.

?! 1. Bahor fasliga atalgan qanday qo‘shiqlarni bilasiz?
2. “Bahor keldi” qo‘shig‘ining asosiy tayanch pardasini aniqlang.
3. “Boychechagim omonlik” qo‘shig‘ini yod oling.

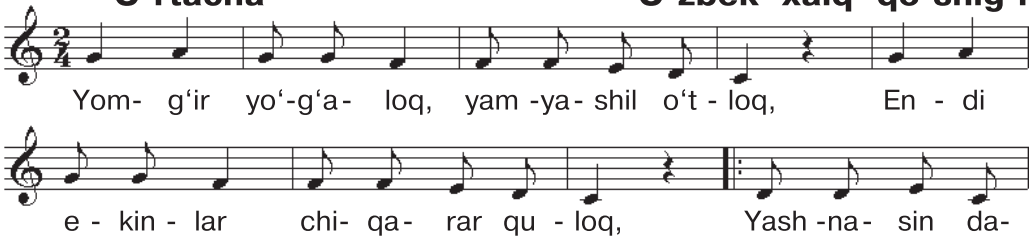
2-Mavzu. BOLALAR XALQ QO‘SHIQLARI

Uzoq asrlardan bizgacha yetib kelgan bolalar qo‘shiqlari o‘zbek xalq og‘zaki badiiy ijodining tarkibiy qismini tashkil etadi. Ularda yosh avlodning jo‘shqin hayoti, yil fasllari va turli bayramlarga munosabati o‘ziga xos ifoda etiladi.

Bolalar qo‘shiqlarining ko‘pchiligi o‘yin bilan yoki o‘yin vaziyatida aytilgan. Bahor faslida kuylangan “Binafsha”, “Chittigul”, “Yomg‘ir yog‘aloq”, “Laylak keldi” singari qo‘shiqlar shular jumlasidandir. Masalan, bahor chog‘i yomg‘ir shivalab yog‘arkan, shu fursatda quvongan bolalar o‘yinga berilib, mutoyiba ila “Yomg‘ir yog‘aloq” qo‘shig‘ini kuylaydilar.

YOMG‘IR YOG‘ALOQ

O‘rtacha **O‘zbek xalq qo‘shig‘i**

N a q a r o t:

Tarnovdan toshib,
Oqadi shoshib.
Ariqlar to‘lar
Zo‘r anhor bo‘lib.

Yashnasin dala,
Ochilsin lola.
Dala qo‘ynida
Oqsin shalola.

Yomg‘irdan foyda,
Maysaga donga.
El serob bo‘lar
Paxtaga donga.

Binafsha va boychechaklarning unib-o‘sishi ham bolalarning quvnab o‘ynashlari va qo‘shiq kuylashlariga sabab bo‘lgan.

⊙

BINAFSHA

Quvnoq

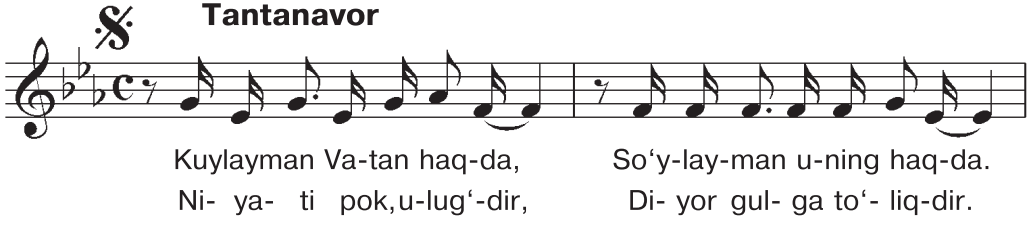

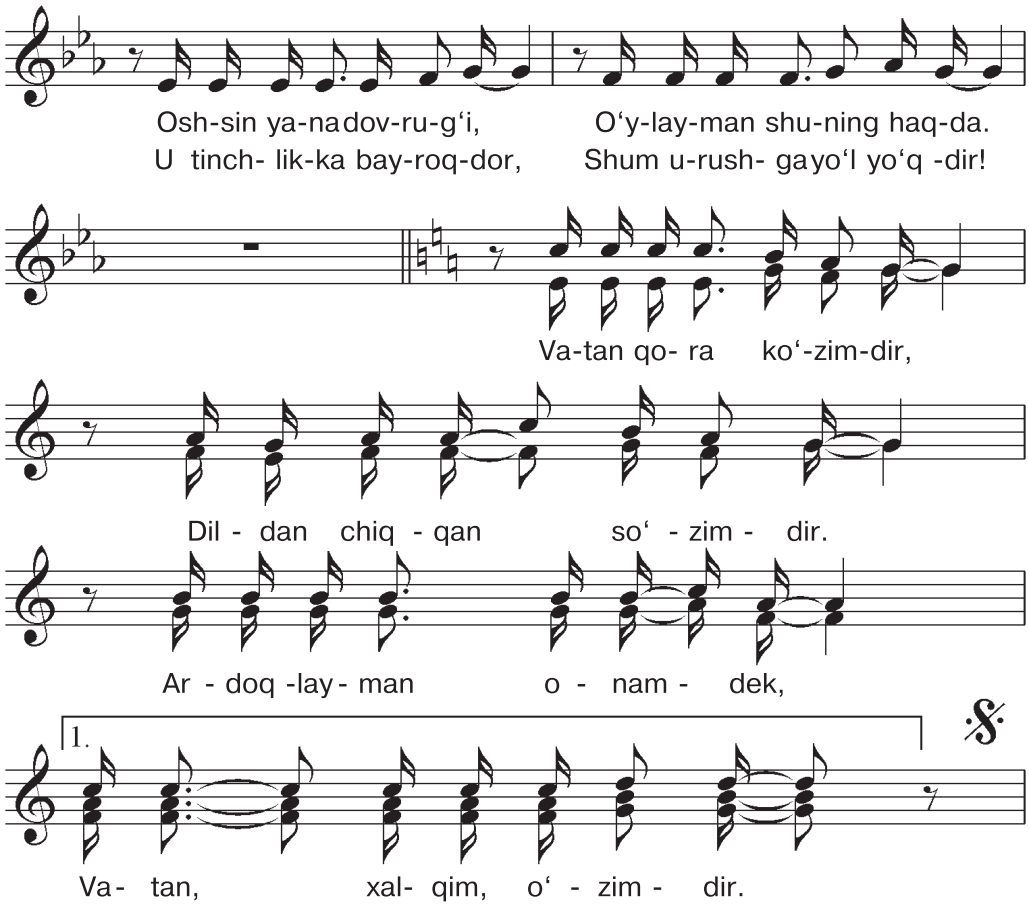
△

VATAN

X.Rahmat she’ri **X.Hasanova** musiqasi

Tantanavor

Niyati pok, ulug‘dir,
Diyor gulga to‘liqdir.
U tinchlikka bayroqdor,
Shum urushga yo‘l yo‘qdir!

N a q a r o t :

Vatan qora ko‘zimdir,
Dildan chiqqan so‘zimdir.
Ardoqlayman onamdek,
Vatan – xalqim, o‘zimdir.

?! 1. Bolalar qo‘shiqlari haqida nimalarni bilasiz?
2. “Vatan” qo‘shig‘ining mualliflari kim?

3-Mavzu. BASTAKOR KOMILJON JABBOROV

Komiljon Jabborov

O‘zbekiston xalq artisti, sozanda va bastakor Komiljon Jabborov (1914 – 1975) milliy musiqamiz rivojiga katta hissa qo‘shgan san’atkordir. U dastlab akasi Mo‘minjondan g‘ijjak chalishni o‘rgana boshladi. Keyinchalik ustozlari — Ro‘zimat Isaboyevdan chang, g‘ijjak va tanbur, Sobirjon Siddiqovdan g‘ijjak va Muhiddinhoji Najmiddinovdan dutor mashqini oldi. Voyaga yetgach, K.Jabborov musiqa san’atining ham ijrochilik, ham ijodkorlik sohalarida samarali faoliyat ko‘rsatdi. Xususan, u g‘ijjakda “Gul mavsumi”, “Navo”, “Dugohi Husayn” kabi murakkab tuzilishli mumtoz kuylarni yuksak mahorat bilan ijro etgan. Shu bilan birga K.Jabborov musiqali drama, kuy, qo‘shiq va ashula sohasida ham barakali ijod qildi. Jumladan, kompozitor Sulton Hayitboyev bilan hamkorlikda “G‘ulja ustida nur”, kompozitor Doni Zokirov bilan hamkorlikda “Nodira”, “Mening jannatim” nomli dramalarga musiqa bastaladi. Shuningdek, ko‘plab qo‘shiq va ashulalar ijod etdi. “Obod o‘lkam”, “Toshkent piyolasi”, “Diyorimsan”, “Shifokorlar”, “Sog‘indim”, “Mubtalo bo‘ldim senga”, “Assalom”, “Vatan”, “Ko‘zlaring”, “Ey pari”, “Etmasmidim”,

“Nazzora qil”, “Bu ko‘ngil” shular jumlasidandir. Masalan, sozandaning shoir Habibiy so‘ziga bastalagan dilrabo kuyli “Diyorimsan” ashulasi xalqimiz orasida mashhur bo‘lib ketgan. Mazkur ashula shunday boshlanadi:

DIYORIMSAN

Habibiy so‘zi **K. Jabborov** musiqasi

O‘rtacha tez

△

KO‘KLAM KELADI

P.Mo‘min she’ri **Sh.Yormatov** musiqasi

O‘rtacha

Chumoli ham tinmaydi,
Bekorchi ko‘rinmaydi.
Ko‘klam bilan albatta
Har jonzot harakatda.

Bag‘rini keng ochar yer,
Ishlaganda chiqar ter.
Har yili ko‘klam keladi,
Yana ham ko‘rkam keladi.

?! 1. “Diyorimsan” ashulasining ijodkori kim?
2. “Diyorimsan” ashulasini notalar asosida kuylang.
3. “Ko‘klam keladi” qo‘shig‘ini yod oling.

4–5-Mavzu. BAHOR ELCHILARI VA TABIAT

Ma’lumki, xalqimiz qadimdan laylak, turna, qaldirg‘och kabi qushlarni bahor elchilari sifatida e’zozlab keladi. Chunki bu qushlarning uchib kelishi yaxshi kunlardan “darak” bergan. Masalan, erta bahorda laylakni ko‘rish baxtdan nishona deyilsa, laylak uchib kelgan tomondan ko‘ringan odam qishloqqa qut-baraka keltiradi, deb e’tiqod qilingan. Chunonchi, barvaqt uchib kelgan turna erta bahorni daraklasa, pastlab uchgan turna rizq-ro‘z unumli bo‘lishini anglatgan va hokazo[1].

[1] Navro‘z. Tuzuvchilar: T. Mirzayev, M. Jo‘rayev. Toshkent. Fan. 1992, 85 – 90-b.

ARG‘AMCHI

Shoshmasdan **O‘zbek xalq qo‘shig‘i**

Bolalar qushlarning uchib kelishini intizorlik bilan kutishgan. Chunki qushlar issiq kunlar boshlanishining “xabarchisi” hamdir. Shu bois, masalan, laylak uchib kelganini ko‘rgan bolalar “Laylak keldi” qo‘shig‘ini kuylashgan va bu haqda kattalarni ham xabardor etishga oshiqqanlar:

Laylak keldi, yoz bo‘ldi,
Qanoti qog‘oz bo‘ldi.
Dala-dashtlar qulf urib,
Daryo bo‘yi soz bo‘ldi...

Goho xo‘rozlarning qo‘ng‘iroqdek ovozlari ham bolalarning zavqlanishiga sabab bo‘lib, ular xo‘rozlarning “qu-qu”lashiga taqlid eta boshlaganlar. Shu tarzda xo‘roz haqida qo‘shiqlar yuzaga kelgan.

QICHQIR, XO‘ROZIM

Quvnoq **Xalq qo‘shig‘i**

Qichqir, xo‘rozim, qichqir, xo‘rozim,
Bolalar uyg‘onsin.
Bog‘lar, o‘rmon, tepalarda
Lolalar ochilsin.

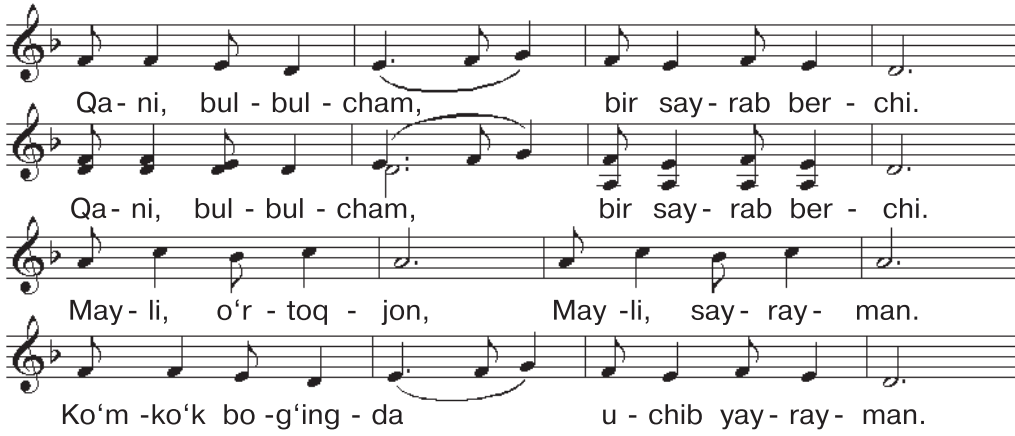
Qichqir, xo‘rozim, qichqir, xo‘rozim,
Tonglar yorishsin.
Tong havosi, quyoshidan
Bolalar quvonsin.

BULBULCHA

M. Qo‘shoqov she’ri **M. Nasimov** musiqasi

Mayin

– O‘zing kichkina,
Ovozing yaxshi.
Qani, bulbulcham,
Bir sayrab ber-chi.

– Mayli, o‘rtoqjon,
Mayli, sayrayman.
Ko‘m-ko‘k bog‘ingda
Uchib yayrayman.

– Shirin bulbulcham,
Kuylayver chaq-chaq.
Tinglab qo‘shig‘ing
Dillar xushchaqchaq.

– Mehnat qilibsan,
Ekibsan gullar.
Gulni sevamiz
Bizlar — bulbullar.

?! 1. Qushlar haqida qanday qo‘shiqlarni bilasiz?
2. “Bulbulcha” qo‘shig‘ining asosiy tayanch pardasini aniqlang.
3. “Bulbulcha” qo‘shig‘ini yod oling.

6–7-Mavzu. BASTAKOR FAXRIDDIN SODIQOV

Atoqli san’atkor Faxriddin Sodiqov (1914 – 1977) o‘zining sermazmun qo‘shiq-ashulalari va betakror cholg‘u kuylari bilan o‘zbek musiqa rivojiga salmoqli hissa qo‘shdi.

Faxriddin Sodiqov

Xususan, bastakor “O‘zbekcha vals”, “Vatan marshi”, “Qurilish marshi” cholg‘u kuylari, “O‘zbekiston”, “To‘y muborak”, “Dutorim”, “Bir go‘zal”, “Tinchlik qo‘shig‘i”, “Shirmonoy”, “Zarafshon” kabi qo‘shiq va ashulalari milliy musiqa xazinamizdan munosib o‘rin olgan.

Bunday mazmundor asarlarni ijod etishda F.Sodiqovning bastakorlik iste’dodi hamda chang va dutor cholg‘ularini mukammal bilganligi muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Bu fazilat bastakorning yana boshqa ko‘plab asarlarida ham namoyon bo‘ladi.

Jumladan, bunga F.Sodiqovning shoir Akmal Po‘lat she’riga bastalagan “Qorabayir” qo‘shig‘i misol bo‘lishi mumkin.

Qorabayir – O‘zbekistonda yetishtiriladigan ot zoti bo‘lib, undan salt minishda hamda aravaga qo‘shib yuk tashishda foydalaniladi. “Qorabayir” qo‘shig‘ida dehqonlarimizning og‘irini yengil qilishga xizmat qilib kelayotgan ana shunday otlar vasf etiladi. Qo‘shiqning cholg‘u asboblarida ijro etiladigan kirish qismi va naqarotlari chavandozning mardonavor yurishini, she’riy bandlarning kuy-ohanglari esa keng dalalarni va ularda yelib-yugurayotgan otlarni tasvirlaydi.

QORABAYIR

A. Po‘lat she’ri **F. Sodiqov** musiqasi

Ildam

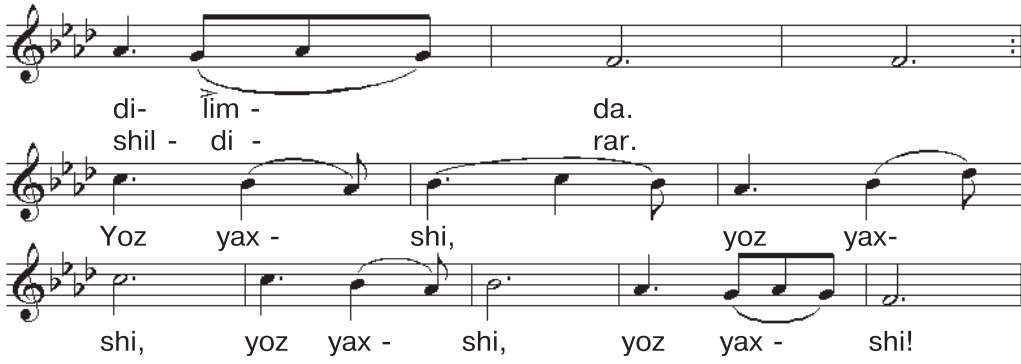
△

YOZ YAXSHI

P. Mo‘min she’ri **D. Zokirov** musiqasi

O‘rtacha tez

Yoz kezar yashnagan elimda,
Yoz zavqi tilimda, dilimda.
Qushlarim sayrashar, qaynashar,
Buloqlar shivirlar, shildirar:
Yoz yaxshi, yoz yaxshi, yoz yaxshi!

Quyoshday mehnatim qudrati,
Pahlavon xalqimning sur'ati,
Yurtimni bezagan, qaranglar,
Yoz kuyi har yonda jaranglar:
Yoz yaxshi, yoz yaxshi, yoz yaxshi!

CHAMANDA GUL

O'zbek xalq qo'shig'i

Quvnoq

?! 1. 6/8 takt o‘lchoviga qay tarzda dirijorlik qilinishini o‘ng qo‘lingiz bilan ko‘rsating.

2. Major tonalligida yarim tonlar qaysi tovush bosqichlari orasida yuzaga keladi?
3. Minor tonalligida yarim tonlar qaysi tovush bosqichlari orasida yuzaga keladi?

MUSTAHKAMLASH UCHUN TOPSHIRIQLAR

1. Qaysi qatorda “Bayram va marosim” qo‘shiqlari to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

A) “Lapar”, “Oh, layli”, “Sovuq kimni izlaydi?”
B) “Yor-yor”, “Kelin salom”, “Ot o‘yin”, “Charx”.
C) “Maktab”, “Alla”, “Yalla”.

2. Baxshilar qaysi janrda kuylaydilar?

A) Laparlarni.
B) Doston qo‘shiqlarini.
C) Allalarni.

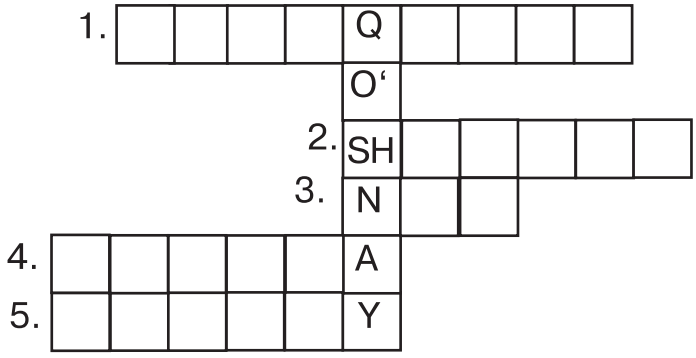
3. Ramazon aytimlari qachon kuylanadi?

A) To‘y va marosimlarda.
B) Ramazon oyida xufton vaqtida.
C) Chaqaloqlarni uxlatish maqsadida.

4. O‘zbek xalq raqslari qaysi qatorda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

A) “Kamarinskaya”, “Gopak”, “Bulba”.
B) “Lazgi”, “Dilxiroj”, “Tanavor”.
C) “Polka”, “Mazurka”, “Shag‘ala”.

5.

1. Damli puflama cholg‘u.
2. Qoraqalpoq xalq o‘yin-raqsi.
3. Puflama cholg‘u.
4. Zarbli cholg‘u.
5. Damli cholg‘u.

BILIB QO‘YING!

1. Qo‘shiq aytayotganda bosh va gavdani to‘g‘ri tuting.

2. Mashqlar va qo‘shiq kuylayotganda nafasni tejab ishlating.

3. Qo‘shiq so‘zlarini aniq talaffuz qiling. Bunda unli tovushlarni cho‘zibroq, undosh tovushlarni esa qisqa aytishga harakat qiling.

4. Qo‘shiq so‘zlarini tushunib, uning ma’nosiga mos ravishda kuylang.

5. Jamoa bo‘lib kuylayotganda o‘z ovozingiz bilan birga sinfdosh o‘rtoqlaringizning ham ovozini tinglab, hamohang aytishga intiling.

6. Qo‘shiq kuylayotganda yoki uni o‘rganish davomida o‘qituvchingiz ko‘rsatmalariga rioya qiling.

MUSIQA LUG‘ATI

Aytim — ovozda kuylash, aytish uchun mo‘ljallangan barcha musiqiy namunalarning umumlashma nomi.

Afg‘on rubobi — torli-chertma cholg‘u, u mizrob (mediator) vositasida chalinadi. Uning kosasi chuqur o‘yilgan va teri bilan qoplangan bo‘ladi, kalta va yo‘g‘on dastasida to‘rtta bog‘lama pardasi bor. Dastasining yuqori qismida 6 ta yoki 7 ta qo‘shimcha (“xas”) pardalari ham bo‘ladi. Afg‘on rubobining 5 ta asosiy torlarida kuy chalinadi. Shuningdek, uning yon tomonidan 10–11 ta yordamchi yonquloq simlari ham tortilgan bo‘lib, ular aks sado sifatida yangraydi.

Bastakor (**fors. toj.** — basta — bog‘lov, kor — ish) — ma’lum parda va kuy-ohanglariga turli xil doira usullari va so‘z (g‘azal)larni bog‘lab, ashula, qo‘shiq kabi asarlarni ijod etuvchi sozanda (yoki xonanda).

Bulamon — tut daraxtidan ishlangan surnay shaklli cholg‘u. Ammo surnaydan hajmi kichik, puflamasi esa sibiziqniki kabi (tilchali) ekanligi bilan farq qiladi.

Doira – (boshqacha nomi — childirma) — zarbli sozning gardishi tok zangidan yoki o‘rik, yong‘oq yog‘ochidan tayyorlanib, bir tomonidan buzoq (yoki kiyik, echki) terisi qoplanadi. Gardishining ichki tomoniga 40 dan ziyod ma’dan halqachalar osiladi.

Dutor — ikki torli chertma cholg‘u, tut, o‘rik yoki yong‘oq daraxtidan tayyorlanadi. Dastagiga 13–14 ta ipakli parda bog‘lanadi.

Do‘mbira — dutor kabi ikki torli chertma cholg‘u, dutordan o‘ziga xos “bo‘g‘iq” tovushi, nisbatan qisqa va silliq (parda bog‘lanmagan) dastasi kabilar bilan farq qiladi.

Karnay — misdan yasalgan damli (puflama) cholg‘u bo‘lib, uzunligi **2 metr** va undan ham ortiq bo‘lishi mumkin. O‘tmishda uning “tirsakli” (siniq chiziqli) ko‘rinishi ham qo‘llangan.

Olib yurishda qulay bo‘lishi uchun 3 qismga ajraladi. Karnayda barmoqlar bilan bosiladigan parda-teshiklar bo‘lmaydi.

Kuchli va yo‘g‘on ovozga egaligi sababli o‘tmishda to‘y-marosimlaridan tashqari yana harbiy yurishlar va ov jarayoni vaziyatlarida ham qo‘llangan. Ansambl tarkibida tantanavor va ko‘tarinki kayfiyat tug‘diradi.

Kompozitor (**lot.** *compositor* – tuzuvchi, ijod etuvchi) — G‘arbiy Yevropa musiqa madaniyatida yuzaga kelgan musiqa ijodkorligi. Asosan opera, simfoniya, sonata, balet, oratoriya kabi ko‘p ovozli musiqiy janrlarda asarlar yozuvchi ijodkor.

Nog‘ora — loydan tuvaksimon shaklda yasalib, sopol darajasiga qadar pishiriladi. Kosasi kiyik (yoki boshqa hayvon) terisi bilan qoplanadi. Nog‘oralar hajmiga qarab katta (do‘l nog‘ora), o‘rtacha (ko‘s nog‘ora) va kichik (rez nog‘ora) turlarga bo‘linadi.

Sato — torli-kamonli cholg‘u. Tut daraxtidan o‘yib ishlangan kosasi va uzun dastagi tanburni eslatadi.

Sibiziq — oddiy qamishdan yasalgan damli cholg‘u. Puflama tomonidan tilcha kesilgan bo‘lib, old tomonida barmoqlar bilan bosiladigan uchta parda – teshikchasi bor.

Surnay — o‘rik yoki yong‘oq yog‘ochidan o‘yib yasaladi. Uning old tomonida yettita, ostida esa bitta parda-teshikchasi bor. Surnayda raqs kuylari, xalqimiz orasida keng tarqalgan ommaviy qo‘shiq va ashulalarning kuylari hamda maqomlarning “surnay yo‘llari” ijro etiladi. Ansambl tarkibida ham surnay asosiy kuy yo‘llarini sadolantiradi.

Tanbur — torli chertma cholg‘u. Tut yog‘ochidan tayyorlanadi. Uzun dastasida 16 tacha bog‘lama pardasi bor. Kosa qopqog‘iga 4 ta cho‘p (xas) qo‘shimcha parda yelimlangan bo‘ladi. Tanburdagi torlarning soni uchtadan oltitagacha bo‘lishi mumkin. Hozirda ko‘proq uch va to‘rt simli tanbur qo‘llaniladi. Torlar ko‘rsatgich barmoqqa kiyiladigan maxsus noxun vositasida chertiladi.

Ud — torli-chertma cholg‘ularning eng ko‘hnalaridan biri hisoblanadi. U tanbur va dutordan o‘zining nok shaklidagi katta kosasi va silliq (parda bog‘lamalari bo‘lmagan) kalta dastasi bilan ajralib turadi. Ud sozida 11 ta tor bo‘lib, shulardan beshtasi qo‘shaloq tarzda, bittasi esa quyi yo‘g‘on tovush o‘rnida qo‘llaniladi.

Chang — torli-urma soz, unda jami 40 ta sim (tor) bo‘ladi. Shulardan 13 tasi uchtadan birlashib taqsimlangan holda, bitta simi quyi yo‘g‘on torga ajraladi. Changning torlari 2 ta cho‘p vositasida urib va chertib (tirnab) chalinadi.

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

MUNDARIJA

So‘zboshi 3
O‘zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi. A.Oripov so‘zi,
M.Burhonov musiqasi 4

BIRINCHI CHORAK
Xalq aytimlari va cholg‘ulari

1–2-Mavzu. Xalq qo‘shiqlari 7
3-Mavzu. Mehnat qo‘shiqlari 12
4-Mavzu. Lapar 16
5-Mavzu. Yalla 19
6–7-Mavzu. O‘zbek xalq cholg‘ulari 21
8-Mavzu. Damli va zarbli cholg‘ular 30

IKKINCHI CHORAK
Bayram va marosim qo‘shiqlari

1-Mavzu. Bayram va marosim qo‘shiqlari 35
2–3-Mavzu. To‘y marosimi qo‘shiqlari 38
4-Mavzu. Xalq raqslari 44
5–6-Mavzu. Alla aytimlari 48

UCHINCHI CHORAK
Mavsum qo‘shiqlari

1-Mavzu. Mavsum va marosim qo‘shiqlari 57
2–3-Mavzu. Qish fasli qo‘shiqlari 64
4–5-Mavzu. To‘xtasin Jalilov hayoti va ijodi 67
6–7-Mavzu. Ramazon marosimi aytimlari 76
8–9-Mavzu. Navro‘z bayrami qo‘shiqlari 80

TO‘RTINCHI CHORAK
BAHOR FASLI QO‘SHIQLARI

1-Mavzu. Bahor fasli qo‘shiqlari haqida tushuncha 85
2-Mavzu. Bolalar xalq qo‘shiqlari 89

3-Mavzu. Bastakor Komiljon Jabborov 92
4–5-Mavzu. Bahor elchilari va tabiat 95
6–7-Mavzu. Bastakor Faxriddin Sodiqov 98
Musiqa lug‘ati 105

www.idum.uz saytidan yuklab olindi

Oqilxon Ibrohimov

MUSIQA

4-sinf uchun darslik

Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 6-nashri

Muharrir *Munojot Abralova*
Badiiy muharrir *Shuhrat Mirfayozov*
Texnik muharrir *Yekaterina Koryagina*
Musahhih *Dono To‘ychiyeva*
Kompyuterda sahifalovchi *Bobur Tuxtarov*

Nashriyot litsenziyasi AI № 290. 04.11.2016
2017-yil 30-mayda bosishga ruxsat etildi. Bichimi 70x90$^{1}/_{16}$.
PragmaticTAD garniturasi. Kegli 14. Ofset bosma.
8,19 shartli bosma toboq. 8,5 nashr tobog‘i.
Adadi 531889 nusxa. ____raqamli buyurtma.

O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligining
G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi.
100128. Toshkent. Labzak ko‘chasi, 86.

www.gglit.uz **info@gglit.uz**

Ijaraga beriladigan darslik holatini ko‘rsatuvchi jadval

T/r	O‘quvchining ismi va familiyasi	O‘quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslikning topshirilgandagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1						
2						
3						
4						
5						

Darslik ijaraga berilib, o‘quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbarlari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to‘ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko‘chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo‘q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta’mirlangan. Ko‘chmagan varaqlari qayta ta’mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo‘q, qoniqarsiz ta’mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo‘yab tashlangan. Darslikni tiklab bo‘lmaydi.